

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA PRIMÁRNÍ A PREPRIMÁRNÍ PEDAGOGIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Zuzana Pálková

Učitelství pro 1. stupeň základních škol

**Osobnost Josefa Úlehly a jeho vliv
na reformu základní školy**

Olomouc 2017

vedoucí práce Mgr. Alena Vavrdová Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že uvedenou práci jsem napsala samostatně, pouze s pomocí uvedené literatury a internetových zdrojů.

V Olomouci dne:

.....

Vlastnoruční podpis

.....

Poděkování,

Velice děkuji své vedoucí diplomové práce, paní Mgr. Aleně Vavrdové Ph.D., za odborné vedení, cenné rady a čas, který mi věnovala při konzultacích mé diplomové práce. Velký dík také patří paní Kateřině Brožové, pravnučce Josefa Úlehly, která mi poskytla velmi cenné materiály a rady pro mou práci. Také bych chtěla poděkovat všem, kteří se zapojili do mého výzkumu a mé rodině, která mi byla po celou dobu studií velkou oporou.

Obsah

Úvod.....	5
I TEORETICKÁ ČÁST.....	6
1 České školství pod správou Rakouska – Uherska.....	6
1.1 České školství po vzniku ČSR.....	8
1.2 Herbartovská pedagogika a její kritika.....	10
2 Osobnost Josefa Úlehly.....	12
2.1 Život Josefa Úlehly.....	12
2.1.1 Dětství a studia.....	12
2.1.2 Začátek pedagogické kariéry.....	14
2.1.3 Vsetín, Bilany.....	16
2.1.4 Zásah státních úřadů proti Josefu Úlehlovi.....	18
2.1.5 Klobouky u Brna a poslední působiště Josefa Úlehly.....	20
2.2 Pobyty ve Vídni.....	24
2.2.1 Pobyty Josefa Úlehly ve Vídni.....	24
2.2.2 Besedy, tajná škola vídeňská.....	25
3 Úlehlova koncepce školství.....	28
3.1 Školské reformy – návrhy osnov.....	28
3.1.1 Osnovy.....	29
3.1.2 Učivo.....	29
3.1.3 Učitel.....	29
3.1.4 Písemné úkoly.....	30
3.2 Principy volné a samočinné školy.....	32
3.2.1 Samoučení.....	33
3.2.2 Princip podivu – zájmu.....	34
3.2.3 Princip pedagogické svobody.....	35
3.2.3.1 Svoboda pro učitele.....	35
3.2.3.2 Svoboda pro dítě.....	36
4 Josef Úlehla – filosof.....	37
4.1 Dílo Josefa Úlehly.....	39
4.1.1 Učebnice a metodiky.....	39

4.1.2 Pedagogická a filosofická díla.....	40
4.1.2.1 Listy paedagogické.....	40
4.1.2.2 Zkoumání o původu člověka.....	40
4.1.2.3 Plemenné povahy lidské – obrazy pro sociologii a pedagogiku.....	41
4.1.3 Překlady.....	42
II PRAKTICKÁ ČÁST.....	43
5 Výzkumné šetření.....	43
5.1 Hlavní cíl výzkumu.....	43
5.2 Dílčí cíle.....	43
5.3 Předpoklady.....	43
5.4 Vlastní výzkum.....	44
5.5 Výzkumná metoda.....	44
5.6 Výzkumný vzorek.....	44
5.7 Vyhodnocení výzkumu.....	44
6 Výsledky výzkumného šetření.....	66
6.1 Vyhodnocení hlavního cíle výzkumu.....	67
6.2 Souhrn a doporučení.....	68
7 Seznam použité literatury.....	70
8 Seznam příloh.....	73

ÚVOD

Diplomová práce se zabývá životem a dílem Josefa Úlehly, reformního pedagoga, samouka, filosofa a jeho vlivu na reformu základní školy. Josef Úlehla se narodil ve městě Podivín, kde žiji a učím na základní škole, takže výběr tématu nebyl nahodilý. Osobnost Úlehly připomíná pamětní deska na jeho rodném domě, kolem kterého denně chodím. Diplomová práce je členěna na část teoretickou a praktickou.

Cílem teoretické části je čtenáře seznámit s životem a prací Josefa Úlehly, objasnit historicko-společenské události, které vedly k reformnímu smýšlení v naší zemi. V jednotlivých kapitolách je zahrnut vývoj českého školství a uvedeny základní informace o herbartovském pojetí pedagogiky, proti kterému Josef Úlehla vystupoval. Život Josefa Úlehly se přímo prolínal s jeho prací pedagogickou i literární. Jako cenný pramen informací považuji navázání kontaktu s paní Brožovou, pravnučkou Josefa Úlehly, se kterou jsme často dlouze pátraly po některých nesrovnalostech. Paní Brožová navíc vede Tilschovu-Úlehlovu knihovnu a shromažďuje o rodině Úlehlů veškeré dostupné informace. Cílem praktické části je zjistit, jak se myšlenky Josefa Úlehly uplatňují v dnešních školách a to v plně organizovaných státních školách i školách s alternativním zaměřením. Ve výzkumu se mimo jiné snažíme získat informace, jak učitelé pohlíží na své vysokoškolské vzdělání a na názor, že by se měli učitelé sami aktivně vzdělávat.

I TEORETICKÁ ČÁST

1 ČESKÉ ŠKOLSTVÍ POD SPRÁVOU RAKOUSKA-UHERSKA

Cílem této kapitoly není podrobně popsat historii školství a reformní hnutí v českých zemích, ale spíše se zaměřit na dobu, kdy se Josef Úlehla narodil, studoval a později pracoval jako učitel. Historicko-politické pozadí a jeho osobní zkušenosti se odrážely v jeho pedagogických názorech a postojích.

Od bitvy na Bílé hoře r. 1620 měla školství pod svou správou katolická církev. Jiné instituce neměly na zásahy do systému vzdělávání právo. Postavení učitele bylo velice špatné, většinou pobíral nedostatečný plat, pracoval jako kostelník – hrál na varhany, uklízel v kostele, okopával farní pole apod.....Učitel byl zcela podřízen místnímu knězi a pokud se mu znelíbil, kněz mohl učitele potrestat majetkově a slovně pokárat. Učitelské povolání nemělo prestiž a někteří obyvatelé venkova neviděli rádi, že škola odvádí jejich děti od práce na hospodářství a že musí za školu platit.

Po roce 1848 se pozice monarchie ještě upevnila, ale znamenalo to konec feudalismu. Jako následek potlačených revolucí byla obnovena cenzura, zaveden absolutismus a zrušena ústava. Pro reformu školství nebyl prostor, a tak bylo základní školství i nadále rozděleno jako v roce zavedení povinné školní docházky 1774.

Školství spadalo pod církev. Byl zřízen konkordát (církev dohlížela na veškerou školskou práci, schvalovala učebnice, metody učení a považovala výuku trivia jako dostačující vzdělání). Nad učiteli stál dozor, který kontroloval, zda učitel náhodou neučí něčemu, co nebylo schváleno.

1866 byla čeština s němčinou ustanoveny jako rovnocenné vyučovací jazyky. Vyučovat se mělo v jednom jazyce a druhý měl být nepovinný (Váňová, 1992). I přesto, že oba jazyky stály na stejné úrovni, bylo jen velmi málo škol, kde byla na prvním místě čeština.

8.6.1867 – vznik Rakouska-Uherska.

25.května 1868 byl přijat zákon, který předával veškerý dozor nad školstvím státu. Dále se učitelem mohl stát člověk jakéhokoliv náboženského vyznání a učebnice byly schvalovány školskou správou – tato rozhodnutí znamenala průlom, protože vliv církve byl značně omezen. To se samozřejmě představitelům církve nelíbilo, zákon byl napadán a papež jej

dokonce prohlásil za neplatný.

O rok později v květnu 1869 byl po bouřlivých debatách a za velkého odporu církve přijat tzv. Hausnerův zákon. Zákon nově dělil školy na obecné a měšťanské. Školy obecné se staly přístupnými pro děti kteréhokoliv vyznání. Povinná školní docházka byla ustanovena na osm let, ovšem s tím, že děti mohly odejít ze školy, jakmile uměly číst, psát a počítat. Učebnice a učební plány schvalovalo ministerstvo.

Co se vzdělávání učitelů týče, přinesl zákon jisté změny. Učitelé se na svou práci připravovali na učitelských ústavech od svých patnácti let. Následovala zkouška podučitelská a poté zkouška učitelské způsobilosti – ovšem po letech praxe. Bylo také umožněno, aby se lidé vysokoškolsky vzdělávali, ovšem střední školy byly placené, a tak bylo vysokoškolské vzdělání pro většinu dětí nedostupné. Moc církve byla téměř minimální, byla omezena pouze na výuku náboženství.

Ve městech byla převaha německých škol nad českými a čeští učitelé byli ovšem velmi opatrní, z nového zákona měli obavy. Jejich rozhodnutím bojkotovat volby do školských rad vznikla řada volných míst a ta byla obsazena lidmi neznalých školních poměrů.

Tato vzniklá situace spolu s obrovským tlakem církve vedla roku 1883 k novele školského zákona. Na tuto novelu bychom mohli nazírat jako na ústupek katolické církvi. Pro české školství se jednalo o velký krok zpět. Podle této novely měla být škola takového typu, jakého vyznání byla většina dětí a stejně tak i ředitel školy musel být stejného vyznání jako většina žáků. Hlavním cílem obecné školy se stala výchova poslušného rakouského občana. Školní docházka byla zkrácena o dva roky a děti mohly mít dokonce výjimku z vyučování při pracích na poli, či chodit jen na půl dne. Tato nařízení de facto vrátila církvi dozor nad školstvím.

Jediným pozitivem pro rozvoj školství v této novele bylo vyřešení otázky měšťanské školy. Ta totiž nebyla přesně vymezena a novela jí dala pevné místo v systému a to takové, že měšťanka již nebyla druhem obecné školy, ale jejím vyšším stupněm a byla tříletá.

Roku 1886 byla také provedena reorganizace učitelských ústavů. Bylo zkráceno přípravné vzdělávání a z výuky hlavních předmětů bylo ubráno osm hodin týdně. Oproti tomu došlo k navýšení hodin kostelní hudby a zpěvu v kostele. Na učitelské ústavy začali být často dosazováni pedagogové na doporučení církve.

Novela 1883 pak byla zrušena Malým školským zákonem r. 1922.

1.1 České školství po vzniku ČSR

Vývoj školství po vzniku ČSR bývá dělen na dvě období. Období pokusů prvního desetiletí a období pokusu druhého desetiletí do roku 1938. (Váňová, 1992)

Po vzniku republiky bylo především zapotřebí dát do pořádku školství po válce a znovu namotivovat učitele k práci na školském systému. Učitelé postrádali reformu školy, ucelený a propracovaný školský zákon. Hlavní podnět pro reformu školství tedy vzešel z řad pedagogů. Během prvních let ČSR bylo předloženo a publikováno mnoho návrhů na změny ve školství (mezi nimi i Úlehla). Byly požadovány školy v souladu s novým politickým uspořádáním, demokratická škola a právo na vzdělání pro všechny. V popředí byla žákova osobnost a jeho potřeby, kreativita, národní cítění, sociální aspekty a hra. Návrhy také počítaly se změnou postavení učitele a jeho platových podmínek.

Důležitý byl princip pedocentrismu.

„Pro pedocentrismus je typické, že dítě se stává středem zájmu. Výchova je chápána jako služba, jako pomoc jedinci k rozvinutí jeho individuálních zájmů- potřebám, přáním a zájmům dítěte je podřízen cíl, obsah, formy a metody výchovy.“ (Urbanovská in Kantorová, 2008)

Dítě tedy bylo styčným bodem pro stanovení obsahu a rozsahu učiva a učivo se oproti dřívějšímu redukovalo. Jako metody převládaly samočinnost, praktické činnosti a pomalejší tempo. Důležitou roli v poválečných návrzích na reformu školy měly ruční práce – tento předmět měl rozvíjet všechny vlastnosti občana jako samostatnost, trpělivost, vůli a spolupráci.

Většina návrhů, které vznikly ještě během války či těsně po válce, se však neuplatnily v praxi, protože byly vytrženy z kontextu změn, které probíhaly během formování nového státního uspořádání.

Protože drtivá většina reformních návrhů vzešla od pedagogů, ustanovil tehdejší ministr školství Hebrman skupinu učitelů, vedenou J. Tůmou, kteří měli za úkol připravit reformní školský zákon. Žádná reforma se však nakonec neuskutečnila, stále zůstávaly v platnosti staré rakouské zákony, které se ale daly upravovat. To ovšem učitele velmi zklamalo.

Během prvních let ČSR byla vyřešena otázka českých menšin žijících v německy mluvícím pohraničí. Byly zakládány tzv. menšinové školy, ale ty byly velmi špatně materiálně vybaveny a mnozí učitelé k nim měly výhrady.

Roku 1920 se uskutečnil průlomový učitelský sjezd, kterého se účastnili významné osobnosti, ministr školství i prezident T. G. Masaryk, který zde pronesl projev o sociálním aspektu školství. Zmínil především to, že by měly školy věnovat zvýšenou pozornost chudým dětem a dětem, kterým válka vzala rodiče, zařadit do výuky výchovu ke zdraví a pěstovat úctu k práci. Jak uvádí Pánková (2015), právě zde učitelé formulovali reformní školský program, který mimo jiné obsahoval tři stěžejní body:

- vymanění školy z církevního vlivu
- úplné vysokoškolské vzdělání učitelů
- reforma systému a vnitřního chodu školy

Po sjezdu začaly vznikat organizace učitelů (např. Svépomocná škola studií pedagogických v Brně, Ústav pro pokusnou pedagogiku).

Během let 1928-1939 byly změny ve školství poznamenány hospodářskou krizí. Pedagogové se obraceli především na americké školství, převládal pozitivismus a pragmatismus. Významnou osobností byl V. Příhoda, který studoval a působil v Americe, navštěvoval přednášky J. Deweyho a byl výraznou osobností, která se podílela na meziválečných reformních návrzích u nás.

Pokusné školy, které byly zřizovány, kladly hlavní důraz na mravní výchovu. Vzory ze zahraničí byli L. N. Tolstoj, J. Mill, J. Dewey, H. Spencer a velkým zdrojem inspirace byly zahraniční cesty některých pedagogů do Ameriky. Náboženství bylo z těchto škol vyjmuto a byl zde především prostor pro dítě, jeho svět a hru. Z pokusných škol můžeme jmenovat především pokusnou školu ve Zlíně, Pokusnou pracovní školu v Holešovicích, Dům dětství či Kladenskou školu. Je nutné také zmínit další pokusy ve volném kreslení a slohu u Boženy Hrejsové ve Strážnici, která byla spolupracovnicí Josefa Úlehly ve Vídni. Cílem pokusných škol bylo především změnit systém a to od prvních ročníků obecných škol. Pokusné školy byly ovšem i terčem kritiky ze strany některých pedagogů. Bylo předně vytýkáno, že tyto experimenty neřeší komplexně reformu školství (například O. Chlup kritizoval nahodilost a přeromantizovanost představ učitelů na těchto typech škol).

Otokar Březina uvádí, že Úlehla a jeho stoupenci se mylně domnívají, že jest v dítěti všechno skryto a že úkolem vychovatele je, aby toto bohatství odkrýval. Domnívají se, že jest tomu tak jako u růže, v jejímž kmeni jsou všechny její lístky, které se objeví, jakmile růže rozkvetne. (Březina in Lakomá, 1992)

Během tzv. „pedagogického týdne” r.1928 proběhla odborná debata pedagogů na téma jednotná škola. Probíhaly také přednášky (Příhoda, Chlup, Kádner) a jako výsledek byly přijaty rezoluce ohledně programu jednotné povinné diferenciované školy pro všechnu školní mládež do patnácti let a rezoluce o vysokoškolském vzdělávání učitelů. (Váňová, 1992)

Cílem celé školské reformy byl nový, lepší systém. Nahrazení starého, herbartovského, autoritativního za citlivé vedení s ohledem na potřeby dítěte, za kreativní práce učitele, který bude vysokoškolsky vzdělaný a v očích společnosti dostatečně hodnocený. Bohužel, volání učitelů nebylo vždy vyslyšeno a nový školský zákon stále nevznikal. Učitelé se tedy snažili provést reformu pomocí experimentů, odborných debat a reformních návrhů.

1.2 Herbartovská pedagogika a její kritika

Pedagogický systém, který vypracoval Johann Friedrich Herbart, byl podle Josefa Úlehly a jiných reformních pedagogů hlavním „kamenem úrazu” tehdejšího školství. Jak uvádí Hoffmann (1977) v knize J. F. Herbart a jeho pedagogika, Herbart, který vystudoval jenskou univerzitu a jako filosof zabývajícím se Kantem, Fichtem a Pestalozzim, si vybudoval vlastní pojetí bytí a podle toho vysvětluje také výchovně-vzdělávací proces.

Zásady Jana Amose Komenského byly pro jeho pojetí školství příliš volné a Herbart se snažil o jisté a silné školství s předem danými postupy a metodami. Pedagogika Herbartova vychází z cíle výuky, hlavní roli zde hraje osobnost učitele a *je založena na etice a psychologii* (Jůva, 2007). Herbart sám o sobě neměl rád chaos a neklid, a proto prosazoval, aby výchova byla vždy dobře a přesně naplánována a vše vědecky podloženo. Jeho výchovně vzdělávací proces se dělil do tří oblastí, na řízení, kázeň a vyučování. Řízením měl učitel navést dítě na správnou cestu, oprostít jej od rušivých a nedobrych vlivů a to i za použití tělesných trestů. Učitel musel dítě usměrnit v jeho divokosti a ukázat mu svou autoritu. Kázní se myslela přísná poslušnost a skrze poslušnost dítě získalo hodnotné duchovní vlastnosti. Vyučování podle Herbartova probíhalo v pěti formálních stupních. Stupně prováděl vždy jen učitel a dítěti vytvářel soubor představ v mysli, čímž mu obohacoval jeho vzdělání. Stupně se nazývaly příprava, předvedení, rozbor, shrnutí a užití. Herbart byl v českých zemích přijímán spíše jako filosof než jako pedagog.

Pedagogického zastání se mu dostalo u O. Lindnera, který se ale od jeho názorů na konci života odvrátil ke Spencerovi. Za Herbartova života se o jeho pedagogické práci moc nemluvalo, ani se mu nedostalo větší významné pocty, nicméně ve druhé polovině devatenáctého století se jeho myšlenek chopili němečtí pedagogové a vyvinul se tzv. Herbartismus. Obzvláště Tuiskon Ziller, který stál v popředí spolku pro německou pedagogiku přepracoval Herbartovo dílo a došlo výrazně k proměně Herbartovy pedagogiky. Bylo vytvořena jednotná šablona vyučovacího procesu, která měla základ v pěti formálních stupních. Veškerý vzdělávací obsah byl přizpůsoben výchově úslušného poddaného občana a byly užívány tělesné tresty. Po roce 1869, kdy byl vydán říšský zákon se herbartismus stal oficiálním výchovně-vzdělávacím systémem v Rakousku-Uhersku. Byly vydány učebnice v duchu herbartismu, ve školách musely děti sedět v lavicích se založenými rukama a opakovat po učiteli, memorovat, na určitý signál vstát, na další odpovědět. Nebylo povoleno, aby se děti nějak projevovaly, natož aby se samy tázaly učitele. Herbartovské školství požadovalo písemnou přípravu na každou vyučovací hodinu. Otázky, které byly při vyučování kladeny, musel mít učitel připraven tak, aby vždy dostal odpověď, kterou chtěl slyšet, která byla „žádoucí“. Podle herbartismu se dítě samo nemůže ničeho dotazovat, protože pouze učitel mu vštěl ty jediné a správné představy o životě. Úlehla sám po návštěvě jedné takové školy, kde děti na povel sedaly a opakovaly věty typu: toto není kočka, to je jen hlava kočky, toto není kočka, to je jen obraz kočky..., pronesl k učiteli: „*Toto není dorá škola, tyto děti Vás všechny nenávidí!*“ (Úlehla in Havelka, 1933)

Na tento systém se snesla velká kritika od českých učitelů. Velkou roli zde hrála také otázka národnostní, učitelé chtěli hledat vzor pro svou práci jinde než v Herbartovi a Zillerovi. Například Joseff Úlehla nekritizuje samotnou osobu J.F. Herbartu jako právě herbartismus, proti kterému staví svůj systém založený na svobodné škole a svobodném učiteli. Sám jako dítě zakusil systém herbartismu na vlastní kůži a vytvořil si na něj názor poměrně brzy. Nejen v českých zemích, ale i v Německu a Rakousku se časem začal oficiální školský systém kritizovat a pozvolna se volalo po změně školství, které by bylo orientováno na dítě a jeho potřeby.

2 OSOBNOST JOSEFA ÚLEHLY

2.1 ŽIVOT JOSEFA ÚLEHLY

Životopis Josefa Úlehly není možné oddělit od jeho pedagogické činnosti. Pro pochopení Úlehlova životního názoru se domníváme, že je důležité pohlížet na jeho životní a pedagogickou dráhu jako na komplexní celek, ze kterého můžeme čerpat důležité informace o životě tohoto pedagogického reformátora.

2.1.1 Dětství a studia

Rodina Úlehlů pocházela ze Slovenska. Během napoleonských válek sloužil dědeček Josefa Úlehly jako voják a po skončení bojů se usadil v Podivíně na Jižní Moravě, kde měl krejčovskou dílnu. Spolu se svou manželkou měli jedenáct dětí, oba podlehli epidemii cholery roku 1830. Nejmladší z jedenácti siroteků byl otec Josefa Úlehly Ludvík. Ten se vyučil mlynářem a truhlářem, za ženu měl Rozalii, která pocházela z německé rodiny a její rodiče taktéž zemřeli na cholera r. 1830. Rozalie se za celý život nenaučila správně česky skloňovat. Úlehlovi žili jako nájemci mlýnů a hostinců po celé Moravě. Zajistit dobré bydlo pro rodinu nebylo lehké. V té době byla velká sucha, hostinec v Břeclavi, kde rodina žila, vyhořel a majitel neměl peníze na opravu, a tak Úlehlovi spolu se svými dvěma syny žili v rozbořeném stavení. Přestože byl otec Josefa Úlehly „jen mlynář“ byl velmi vzdělaný. Četl Havlíčkovy Národní noviny a Slovan, byl také odběratelem kalendáře Koleda, který vydávala Matice česká (přispívala sem i např. Božena Němcová), dále měl předplaceny časopisy Čas, Pokrok a Humoristické listy. Když byl později Josef už učitelem, otec mu půjčoval historické knihy a cestopisy. O mlynáři Úlehlovi bylo známo, že rád lidem, kteří přišli do mlýna předčítal z novin a debatoval s nimi o dění v zemi. Přestože Úlehlovi nebyli nijak movitá rodina, otec trval na tom, aby oba jeho synové Josef i Liboslav chodili do školy v Boršově u Kyjova. Josef Úlehla na svého otce vzpomínal jako na pracovitého člověka, který ho velmi ovlivnil v pohledu na svět. Ludvík Úlehla zemřel 1882 v Týnci. Bratr Josefa Liboslav pracoval s otcem ve mlýně a zemřel mladý na sepsi. Matka Rozalie se po smrti manžela odstěhovala do Klobouk u Brna a pomáhala Josefovi a jeho ženě v domácnosti. Zemřela r. 1900. Josef Úlehla vzpomínal, že jeho matka nikdy nezpívala žádné písně, ani německé a nepěstovala žádné květiny, pouze bylinky.

Josef Úlehla se narodil 16. března 1852 v Podivíně, okres Břeclav v domě s číslem popisným 199. Jeho otec měl ve městě obchod s moukou. Rodiče si mysleli, že je Josef postižený, protože vůbec nemluvil a několikrát s ním navštívili lékaře. Malý Josef začal mluvit až ve čtyřech letech a brzy se rozmluvil česky i německy. Byl velmi zaujatý fungováním různých strojů, jednou strčil ruku do palečnice a přivodil si úraz ruky. (Havelka, 1912)

Když se uzdravil, otec ho poslal do školy. Prameny uvádějí, že hned první den Josef utekl ze školy, protože mu pan učitel nedovolil chodit po třídě. Brzy se naučil dobře číst a zajímaly ho otcovy knihy a to české i německé. Na německé gymnázium do Strážnice chodil Josef do roku 1867. Nejdříve se mu zde dařilo skvěle, ale ve třetím ročníku se začala projevovat jeho nechuť k memorování učiva nazpaměť a k překládání vět v zaběhnutém vzorci latina-řečtina-čeština a zpět. Úlehla o tomto období prohlásil „*Bylo to pro mě takové zaměstání, jako převážet na trakaři vodu z potoka do potoka.*” Dalším pro Úlehlu nepochopitelným počinem tamních profesorů byl výlet za neustálého pochodování a zpívání, což studentům připadalo jako nějaký vojenský přístup s německými prvky.

Se spolužáky z gymnázia odebírali Olomoucké noviny, Josef Úlehla do nich napsal článek o žácích čtvrtého ročníku, kteří ve Strážnici založili pěveckou jednotu. Před odesláním se mu dostal dopis z rukou a byl otištěn v novinách pod jeho jménem s dovětkem, že se žáci gymnázia ve Strážnici učí rusky. Ve Strážnici jakožto v silně proněmeckém městě to způsobilo rozruch a na gymnázium přijel vyřešit situaci okresní soudní správce. Josef Úlehla dostal "consilium abeundi" (rada odejít – jedná se o zvláštní druh vyloučení, kdy je doporučeno jedinci odejít na vlastní žádost a on tak zůstane formálně čistý). Josef doma oznámil, že do Strážnice chodit už nebude (podle dostupných informací se svému otci nikdy k vyloučení ze školy nepřiznal). Celý další rok pak Josef nechodil do žádné školy a pomáhal otci v Břeclavi. Až v listopadu 1868 se dostal na Slovanské gymnázium do Brna a nastoupil do čtvrtého ročníku. Zde se Josef ocitl ve velmi podnětném prostředí. Poprvé se zde setkal s aktivním způsobem výuky a to v řečtině u profesora Vítka (mezi jeho spolužáky patřil například Leoš Janáček). Společně s přáteli podobného ražení založili v Úlehlově bytě na Jezuitské ulici v Brně čtenářský kroužek, kde debatovali a filosofovali o přečtených knihách.. V kroužku byli stálí členové jako Jan Herben, Leoš Janáček a literární kritik Jan Korec. S přítelem Mrazíkem „počešťovali” Brno, když v obchodech mluvili pouze česky a za to si vysloužili od mladších spolužáků velký obdiv. Josef se

mimo školu stal vášnivým čtenářem, sám se zajímal o filosofii, přírodní vědy, dějiny a počty. Do roku 1871 prostudoval dostupnou literaturu o německém školství a až poté se soustředil na literaturu anglosaskou a začal oba dva výchovné systémy porovnávat. Gymnázium bylo pro Úlehlu na jedné straně podnětným prostředím, na druhé straně ho ubíjelo neustálé memorování bez vysvětlování. Po reparátu z latiny se spolu se svým přítelem rozhodli přestoupit na učitelský ústav a maturitu na gymnáziu si dodělat později. Úlehlovi rodiče byli Josefovým rozhodnutím velmi zklamáni. Nicméně Josef nastoupil r. 1871 do třetího ročníku učitelského ústavu v Brně, který absolvoval roku 1873. A o rok později po získání dostatečné praxe získal v Olomouci 1874 *vysvědčení o způsobilosti učitelství pro obecné školy národní stupně druhého* (Ivan Úlehla, rodinná kronika s. 43). Po deseti letech praxe v r.1883, ve svých třiceti jedna letech, získal Josef Úlehla vysvědčení o způsobilosti k učitelství na školách občanských i měšťanských (českých) s aprobací pro předměty přírodovědné a matematiku. Maturitu na gymnáziu nejprve Úlehla musel odložit kvůli neštovicím, později se na ni připravoval při zaměstnání podučitele v Tvrdonicích a maturitu nesložil z řečtiny a latiny, možnosti opravy nevyužil.

2.1.2 Začátek pedagogické kariéry

V Tvrdonicích dostal Josef Úlehla místo jako podučitel. Od vedení obce a od rodičů, kteří museli platit za školu pocítil nenávist a odpor ke škole, což pro něj jako pro začínajícího učitele bylo velmi těžké (např. celé 3 týdny tehdejší starosta odmítal nakoupit dřevo do školy, a tak hrozilo, že se v zimě nebude učit). Úlehla si ovšem získal oblibu u některých lidí. Půjčoval jim knihy a vedl s nimi debaty o vědě, filosofii a dění v zemi. Tento vstřícný přístup se ovšem nelíbil zdejším představitelům církve a přiživeno to bylo ještě tím, že se Josef Úlehla jako učitel neúčastnil nedělních mší svatých. Lze říci, že v Tvrdonicích se začaly Úlehlovy problémy s církví, které ho provázely téměř celým profesním i osobním životem.

Úlehla se dál samovzdělával. V tomto období se zajímal hlavně o matematiku, fyziku, dějepis a angličtinu. Jako samoukovi mu dělalo problémy naučit se jazyk správně a jasně jej používat, proto také napsal stat' "Jak se učit cizím jazykům" (1902), kde pojednává o tom, jak se učit co by samouk. Srovnává zde tehdy používané jazykové metody, glosuje je a připojuje vlastní tipy na úspěšné samoučení cizích řečí.

V Tvrdonicích stačil Josefu Úlehlovi jeden rok, poté se ocitl v Bystřici pod Hostýnem

a zde se opět setkal se svým přítelem z Brna Mrazíkem. V Bystřici se začal Úlehla velmi intenzivně zajímat o rostliny. Také napsal dva články, které jej uvedly v povědomí moravského učitelstva. Jednalo se o článek „Jak by náš lid měl býti vzděláván“, který vyšel r. 1873 v Komenském a „Slunce matka i hrob země naší“, který vyšel v kalendáři Koleda. Do Rozvadovic Úlehla odešel ještě roku 1873 a to kvůli velice nízkému platu, který dělal 360 zlotých na rok. Před Úlehlovým příchodem do Rozvadovic zde více než rok nepůsobil žádný učitel. Ve škole také nebyly žádné knihy, takže práci měl Úlehla dost ztíženou. Snažil se zde začlenit do společenského života pomocí nejrůznějších přednášek a besed. Nejen, že zde učil malé děti, ale také zval do školy mládež, která vyšla z nedaleké školy nechvalné pověsti. Úlehla si myslel, že si u něj rádi doplní vzdělání, ale nepochodil. V létě chodíval s malými žáky na výlety do okolí studovat přírodu a rostliny. Některé děti měly svého učitele velmi rády a nosily mu dárky (jednou se stalo, že se u Úlehly najednou sešli štěně, kotě, králík a salamandr).(Havelka, 1922)

Úlehla byl členem čtenářského spolku a účastnil se večírků, jejichž výtěžek putoval na nákup knih. Z olomouckého knihkupectví si nechal posílat filosofický časopis *Mind* a knihy anglických filosofů Herberta Spencera aj., což ho přimělo k tomu, aby pokračoval ve studiu angličtiny. Často také dojížděl do Nákla na kulturní akce Občanské besedy. Zde se také hrálo ochotnické divadlo a Josefa Úlehlu do něj natrvalo angažovali pro jeho herecké ztvárnění především záporných postav jako byli lakomci či opilci. Kromě jiného měl v Rozvadovicích Josef Úlehla výbornou příležitost nastudovat lidskou anatomii, když od přítele chirurga dostal darem kompletní sbírku lidských kostí. I přes kritiku od kněží za jeho negativní přístup k poslušnosti církvi a chození do kostela měl Josef Úlehla v Rozvadovicích mnoho přátel a sympatizantů. Díky své ochotě pomoci i dospělým, kteří si s něčím nevěděli rady si získal velkou oblibu. Byl známý svým národním cítěním, jeho pokoj zdobily podobenky J.A.Komenského, F. Palackého nebo K. Havlíčka. Důkazem toho je i jím inspirovaná vlastenecká povídka Josefa Večeře *Čeští bratři*, kde se mimo jiné píše že „náš učitel Rozvadovský je dokonalý člověk.“

Roku 1878 Úlehla přijal místo učitele ve Vsetíně. Přešel sem na vlastní žádost, poté co v Rozvadovicích nastudoval knihu Ladislava Čelakovského *Prodnomus flory české* a chtěl poznat a sezbírat horskou květenu. Zde se seznámil s J. Bubelou, se kterým společně propadli botanické vášni. J. Bubela se později stal jedním z předních moravských botaniků. Úlehla se zajímal o společenský život, ale musíme podotknout, že v popředí jeho

zájmu byly pouze besedy, občasné schůze, divadlo aj. Josef Úlehla byl abstinentem a nekuřákem. Díky své zálibě v divadle se stal režisérem zdejšího ochotnického spolku. V době svého působení si zde všiml velké chudoby a nevzdělanosti lidí. Odtud zřejmě vzešel jeho silně negativní postoj k Židům, protože zde byl Úlehla svědkem toho, jak židovští krčmáři šidili sedláky a některé přivedli na mizinu. Dostal se mu do rukou dopis muže, který popisoval, jak ze Vsetínska odešel do Ameriky a tam si tvrdou prací a sebevzděláváním splnil svůj „Americký sen“. Tento dopis přiměl Úlehlu ke srovnávání svobodné školy, americké výchovy a rakouského školství. Úlehla viděl přímou úměrnost mezi americkým systémem vzdělávání a tamějším ekonomickým a kulturním rozmachem. Úlehlova znalost angličtiny již byla natolik dobrá, že přeložil dílo Herberta Spencera „Vychování rozumové, mravní a tělesné“ a připojil k němu svou předmluvu, kde kritizoval německý scénář výuky. Mezi H.Spencerem a Úlehlou proběhla také korespondence, vyměnili si asi sedm dopisů. V těch dával Spencer Úlehlovi svolení k překladu a vydání Vychování a zároveň jej žádal, zda by mu Úlehla mohl sehnat informace o předcích jeho babičky, kteří po husitských válkách pravděpodobně odešli z českých zemí do Anglie. Úlehla byl v pátrání úspěšný a Spencerovi domněnku potvrdil. Úlehlův otec se teprve po přečtení tohoto překladu smířil s faktem, že jeho syn bude učitelem. Úlehlův překlad Spencera se velmi rozšířil a pobouřil církevní hodnostáře, kteří Úlehlu i Spencera označovali za neznabohy a nepřátele katolíků. Vedly se debaty o tom, jak si mohl obyčejný učitel dovolit přeložit filosofické dílo, bez jakéhokoliv vysokoškolského vzdělání. Začaly vycházet články, které byly namířeny proti Herbartu Spencerovi a Josefu Úlehlou (jejich autoři byli často za tyto statě vyznamenáváni). Od této doby byl Josef Úlehla pod neustálým dohledem katolické církve, což mu v jeho budoucím životě způsobilo nemalé problémy pracovní i existenční.

2.1.3 Vsetín, Bilany

Ve Vsetíně si Josef Úlehla našel svou první manželku. Byla to švagrová jeho přítele Mrazíka Eleonora Distlová z Kladna. Svatbu měli r. 1879 v kostele sv. Štěpána v Praze. Úlehlova manželka trpěla tuberkulózou a ve Vsetíně se jí zdravotně nedařilo dobře. Rodina navíc musela vyjít z velmi skromného platu. Z tohoto manželství se od roku 1881 do roku 1887 narodilo šest dětí, z toho čtyři z nich (Vlasta, Jaromír, Josef a Josefa) se nedožili prvního roku. Tato rodinná tragédie byla zřejmě způsobena tím, že se dětem předžvýkávalo

jídlo a ty se nakazily od své matky. Poslední z nich Josefa zemřela šest dní po svém narození. Matka Eleonora zemřela den po porodu dcerky v Bilanech, kam se rodina přestěhovala v naději, že se zde zlepší zdraví Eleanory.

V tomto směru se prameny co se stěhování do Bilan liší. Emanuel Havelka v Úlehlově životopise popisuje, že sem byl Úlehla odsunut kvůli jeho sporům s ředitelem vsetínské školy a kvůli tlaku kněží. Rodinná kronika a některé dopisy potvrzují spíše fakt, že se Josef Úlehla rozhodl přestěhovat ze Vsetína kvůli své nemocné manželce, i když sám by nejraději zůstal ve Vsetíně.

V Bilanech Úlehlovi pomáhala i jeho matka, kterou si Josef přivezl po smrti svého otce. Obyvatelé vesnice byli velmi pobožní a zejména starší obyvatelé neměli Úlehlu rádi. Urazil je svým výrokem, že svatý Jan Křtitel nikdy neexistoval.

Po smrti manželky zůstal Úlehla se dvěma dětmi a rozhodl se požádat o ruku Emmu Schmidtovou, kterou znal ze Vsetína. Byla učitelkou ručních prací a dobrou klavíristkou. Proběhla mezi nimi korespondence a svatba byla 3. 10. 1887 ve Vsetíně. Děti novou matku přijaly a ony i Úlehla získali opět rodinné zázemí.

V Bilanech se Úlehla přes všechny překážky v osobním životě připravoval na aprobační zkoušku a při té příležitosti navázal blízké přátelství se spisovatelem Karlem Václavem Raisem. Psal pedagogické práce pro samouky o matematice, biologii a zoologii. Dokončil zde také jedno ze svých prvních větších děl, Čtení o přírodě, na které sbíral již dlouho materiály. Toto populárně-vědecké dílo mělo lidem připomenout krásu přírody.

„Člověk citlivý a rozumný, může-li, rád se prochází po lesích a hájích, po horách, údolích, rád patří na zázračnou krásu a skvostnost veškerého tvorstva, rád pozoruje jeho neustávající podivuhodný ruch a život a rád zpytuje přeměnou stavbu, již jest nadáno tělo každého živočicha každé rostliny.“ (Úlehla, 1893)

Český národopisec Vojta Náprstek si tuto knihu oblíbil, koupil několik výtisků a rozdával je svým známým. Již v tomto díle se objevují Úlehlovy názory na svět a jeho přiklonění k Darwinovi a pozitivismu.

V Kroměříži, kam Úlehla dojížděl, se ocitl opět v centru společenského života. V té době se zajímal o mineralogii a s přítelem Klvaňou, gymnaziálním profesorem, znovu oživil gymnaziální kroužek, který se scházel v Bilanech u Úlehly doma. Probíraly se zde reformy školství, politika a umění. Úlehla psal do Kroměřížských novin články. Jeho pedagogická, kulturní a novinářská činnost mu přinesla nejen v Kroměříži značnou popularitu. Společně

s právníkem Františkem Vyskočilem zakládali v Kroměříži pobočky politické strany Národní jednota, což byl jakýsi národní obranný spolek, který podporoval český národ.

2.1.4 Zásah státních úřadů proti Josefu Úlehlovi

V Kroměříži se Úlehla stal oblíbeným činitelem veřejného života. Spolu s říšským poslancem Kozánkem jezdili po kraji a pořádali přednášky. Byla mu dokonce nabídnuta kandidatura na poslance. Úlehla se vypracoval v redakci kroměřížských novin a veřejně se vyjadřoval k otázkám kulturním, výchovným a politickým. Úlehla byl vyšetřován pro tři činy, na kterých se měl vědomě podílet.

Do školy v Bilanech byl okresní školskou radou poslán úřední dopis v němčině. Úlehla jej vrátil a žádal laskavě o českou verzi. Tím ale porušil zákon, protože úředním jazykem byla čeština i němčina. Německy se hovořilo na všech sjezdech pedagogů a na úřadech. Úlehla argumentoval tím, že na českou školu má chodit česky psaný dopis, ale marně.

V Kroměříži se začaly šířit pomluvy, že noviny, do kterých Úlehla psal, byly financovány z Ruska a že je Josef Úlehla ve spojení s Ruskem a chystá se vpád na Moravu a zavedení pravoslaví. Při výslechu se Úlehly ptali na složení redakce a musel odpovědět na otázky týkající se některých článků, které v novinách vyšly.

Nejzávažnějším obviněním ale bylo to, že se děti z bilanské školy nezúčastnily dne 4. 10. 1887 oslavy v kroměřížském kostele, měl svátek císař František Josef I. Toto se značilo jako znevažování panovnického rodu. Obyvatelé Bilan byli vyslýcháni, zda je Úlehla nenaváděl k neposlušnosti proti panovníkovi. Starosta Bilan považoval celé šetření za neopodstatněné. Marně Josef Úlehla vysvětloval, že ten den byl tak silný déšť, že jít s malými dětmi čtyři kilometry pěšky z Bilan do Kroměříže bylo nemožné.

Výsledek tohoto vyšetřování byl pro Josefa Úlehlu velmi špatný. Nejen že obdržel důtku od školského úřadu, ale musel k prvnímu březnu 1888 opustit Bilany a byl odsunut s celou rodinou do Oslavice u Velkého Meziříčí. V případě neuposlechnutí mu hrozilo vězení.

Úlehla si myslel, že za vším stojí jeho politický sok Kulp, ale ukázalo se, že Josef Úlehla se ve skutečnosti stal součástí rozsáhlých intrik brněnského biskupa proti arcibiskupovi Furstenbergovi, v jehož blízkosti se Úlehla nacházel. Brněnský biskup sám požádal o Úlehlovo „odstranění“.

Úlehlovo stěhování probíhalo klidně, největší oporou mu byla jeho manželka. Pomluvy se nesly až do Oslavice, mluvilo se, že se sem stěhuje „nihilista z Bilan“. Pro šest osob jim

byla přidělena jedna místnost. Pro Josefa Úlehlu to byl jakýsi exil, vesnice byla izolovaná uprostřed Vysočiny a zimy tu byly nekonečně dlouhé a kruté. V Oslavici žila rodina čtyři roky a narodili se zde tři děti. Vladimír, Miloslav a Josef, který zemřel jako nemluvně.

V Oslavici nebyl zpočátku Úlehla dobře přijat, ale pečlivou prací ve škole si získal oblibu lidí. Veřejného života se moc neúčastnil, po vyšetřování v Kroměříži se věnoval především rodině a samostudiu. Přeložil zde další dílo Herberta Spencera „Dané pravdy mravoučné“ (The Data of Ethics), vyšly až v roce 1895. Ve svém doslovu Úlehla řadí mravouku do induktivních, vývojových věd a poukazuje na rozdíly mezi chápáním tradičního pojetí této vědy a novým anglickým proudem.

Úlehla byl zvolen v Oslavici do obecního výboru. Za jeho působení byla rozšířena jednotřídní škola na dvoutřídní, přistavěna tělocvična, dovybavena knihovna a upraven pozemek školy.

Úlehlovi nabídl profesor Josef Lošťák učitelské místo na měšťanské škole v Příboře. *Lošťák byl ředitelem učitelského ústavu, okresní školní inspektor a byl také jedním ze spoluzakladatelů studenského spolku na Filosofické fakultě v Praze, ze kterého se poté vydělila Jednota českých matematiků* (Ivan Úlehla, kronika, s.60). Přítel Úlehly Kavliha Lošťáka požádal, aby Úlehlovi pomohl z oslavické izolace. V Příboře se Úlehla ocitl na počátku školního roku 1892/1893 a nastoupil zde na měšťanské škole pro chlapce jako učitel především přírodovědných předmětů a matematiky. První rok v Příboře se Úlehla vyhýbal veřejnému životu, časem se stal režisérem ochotnického divadla, protože však vybíral podle něj ty nejkvalitnější a nejvlastenečtější díla, s herci si nerozuměl. Byl také členem živnostensko-technické besedy a přednášel o pokrocích v technice a přírodních vědách. Také se velmi zasadil o výstavbu pomníku historikovi, rodákovi z Příboru Řehoři Volnému. Svou prací ve škole, kdy si získával zájem chlapců pomocí nejrozumnějších pokusů, prací s mikroskopem a vycházek do přírody a činností pro veřejnost si Úlehla získal velkou přízeň okresního inspektora Lošťáka, který byl sám vymezen proti vlivu katolické církve na školství a také byl vášnivým "self made man" (Komenský, 1909,s.337), čili rád se samovzdělával. Josef Lošťák chtěl, aby se Úlehla stal profesorem na učitelském ústavu v Brně a vedl mladé učitele podle jeho reformních myšlenek. Jakmile bylo vypsáno výběrové řízení, Lošťák získal pro Úlehlu nejen všechny hlasy zemské školní rady, ale také přímé doporučení od tehdejšího místodržitele barona Spens Bodena, který byl vzdálený příbuzný Herberta Spencera. Úlehla místo ale nezískal, protože katoličtí hodnostáři

z Vídně, kteří se dozvěděli o jeho nominaci na profesora, vyličili Úlehlu jako nepřítele církve a nihilistu. Úlehla byl na místo profesora navržen celkem třikrát, ale nikdy místo nedostal. Bylo to vždy způsobeno nátlakem katolických představitelů z Vídně, pro které Úlehla představoval svým smýšlením určité nebezpečí. Se stejnými problémy se v této době potýkalo více vzdělaných, pokrokově smýšlejících osobností. Např. T. G. Masaryk byl během své profesury označen na „kazitele univerzitní mládeže a horovatele pro sebevraždu.”(Havelka, 1912). Církev v této době dosazovala na profesorské posty především ty, kteří se katolictví ve všem podvolovali.

Úlehla se v Příboře také věnoval psaní knih, napsal zde díla, která shrnují jeho pedagogické a filosofické postoje a to "Výchova z hlediska nauky evoluční a boje kulturního" a "Kultura a národové kulturní". Tato díla vyšla jako součást Listů pedagogických. Práce se opírají o evoluční myšlenku, že veškerý vývoj je závislý na lidské práci a zkušenostech a také že "práce je vychovatelkou potomstva"(Havelka, 1912). Tím myslel Úlehla fakt, že např. Eskymák nebude umět stopovat zvěř jako dítě z australské buše, protože zdědil jiné vlohy po svých předcích a to takové, které jsou potřeba k životu. Vrozené vlohy se u eskymáckého dítěte rozvíjejí přímou prací a zkušeností. Také se Josef Úlehla spolupodílel na sepsání knihy „Moravské Kravařsko” a to článkem „Přírodní poměry” – zde je Úlehla jakýmsi průvodcem po kraji a seznamuje čtenáře geografickými a botanickými zajímavostmi kraje.

2.1. Klobouky u Brna a poslední působiště Josefa Úlehly

Od září 1897 byl Josef Úlehla přeložen do Klobouk u Brna a proslýchalo se, že důvodem byl fakt, že mnoho jeho žáků šlo studovat na učitelský ústav a chtěli učit podle Úlehlových myšlenek.

Poměry v Kloboukách, do kterých Úlehla přišel, nebyly vůbec jednoduché. Škola zde byla obecná a vznikla spojením školy evangelické a katolické. Spory vznikaly nejen mezi rodiči katolické většiny, kteří odmítali evangelické učitele, ale i vnitřní organizační spory ohledně úpravy společných motliteb a to do takové míry, že se muselo ve škole zavést „tiché modlení”, spory o církevní symboly ve třídách (kříže x bible) - tento spor se řešil až na ministrestvu. Při zřizování měšťanky bylo nutné, aby byly tyto spory vyřešeny a tak bylo vyjednáno jedno fixní místo pro evangelického učitele.

Měšťanská škola v Kloboukách byla poměrně drahá stavba a místní obyvatelé pro ni

nenášli pochopení, báli se své děti posílat do školy, aby nezačaly opovrhovat obyčejnou prací v zemědělství.

Úlehla měl místo jako prozatimní ředitel a snažil se špatnou pověst měšťanky odstranit. Za jeho působení byla škola vybavena mnoha knihami a demonstračními pomůckami. Úlehla chtěl, aby si lidé v Kloboukách školu oblíbili. Pozval rodiče a zástupce místní školské rady na závěrečné zkoušky a závěr školního roku zakončila škola bohoslužbami v obou kostelích ke spokojenosti všech stran. Dále škola pořádala akce pro děti a rodiče jako vánoční besídky, sváteční setkání atd.. Tyto snahy o otevřenou školu veřejnosti dosáhly svého a poměry ve vsi se změnilly k lepšímu. Sám Úlehla, tvrdil, že usiloval o to, aby škola v Kloboukách byla „*radostnou dílnou života*” (Havelka, 1912). Úlehla ale stále narážel na odpor katolických hodnostářů. Farář z Klobouk si dokonce při vyučování náboženství najal chlapce, kteří měli za úkol donášet na učitele a zjišťovali, zda se neprosazuje protestanský proud ve škole.

Úlehla byl místopředsedou školní rady, předkládal návrhy na opravy budov a na zlepšení materiálních podmínek pro žáky. Zbylí členové rady ale zájmy školy přehlíželi. Neshody ve školské radě přiměly Úlehlu, aby si podal žádost na přeložení do Jaroměřic u Znojma. Kolegové z měšťanky na něj naléhali, aby zůstal a tak si Úlehla určil podmínky, za kterých by byl ochoten dále vést školu v Kloboukách. Vyjednávání se zemským inspektorem však nebylo úspěšné a tak Josef Úlehla s rodinou odešel v září 1905 do Jaroměřic. Pobyt zde byl však krátký, pouze půl roku. Byl zde velice váženým občanem, pro místní školu získal mnoho prostředků i dobrovolníků, navázal zde blízké přátelství s učitelem a básníkem Otokarem Březinou. Délka Úlehlova pobytu v Jaroměřicích se odvíjela od faktu, že Úlehla měl již vyjednané místo ředitele gymnázia ve Strážnici, kde chtěl, aby se učili jeho synové. Ve Strážnici dostal Úlehla nový impuls k znovuzapojení se do politického života. Tím byla jeho přednáška "O povinnostech české inteligence k obecné škole." Ve městě spolu s JUDr. Kouteckým založili odnož pokrokové strany a v obecních volbách dosáhli oproti očekávání velmi dobrých výsledků. Při volbách do říšského sněmu ovšem neuspěli.

Úlehla ve Strážnici narazil na tvrdý odpor katolické církve. Gymnázium, které vedl, nebylo dobře vybaveno a Úlehla zkritizoval bývalé vedení, ale i vedení škol obecních a měšťanských, které dříve dozorovali kněží. Ti na oplátku chtěli na Úlehlu podat žalobu, kterou ovšem školská rada zamítla. Úlehla byl i přesto sledován, byly prohlíženy zápisy žáků do sešitů a stejně jako v Kloboukách i zde byli najati studenti, kteří shromažďovali

informace proti Úlehlovi a učitelům na gymnaziu. Pět let byl Josef Úlehla tvrdě napomínán za svou neschopnost ve školství a to z postu školního inspektora, který měl za úkol Úlehlu vyprovokovat k nějakému afektivnímu projevu, kterým by se Úlehla sám zdiskreditoval. K tomu ale nedošlo. Úlehla se věnoval především vedení školy a tato příkoří se snažil nevnímat. Díky němu se začala stavět nová budova obecné školy ve Strážnici a byly nakoupeny knihy a pomůcky. Také si Úlehla mohl dovolit zahraniční cesty do Německa, Nizozemí k hrobu J.A.Komenského a na ostrov Rab, který doporučil jako místo vhodné pro léčebnou kolonii českých učitelů. Tato zde byla na jeho popud skutečně založena moravskou organizací učitelů.

Úlehla díky svým sporům s církví nebyl ve městě oblíbený a 16. března 1912 ve věku šedesáti let odešel do důchodu. Ze strany představitelů města a zemské školní rady se mu nedostalo žádného poděkování, ani uznání za vykonanou práci. Protipólem tomu byla velká oslava, která se konala v „*sále Měšťanské besedy v Praze, kde Josefu Úlehlovi přišli blahopřát přední osobnosti veřejného života jako T. G. Masaryk, Jan Herben, O. Březina, slavnostní proslov přednesl O. Kádner*” (I. Úlehla, *rodinná kronika, kapitola Josef Úlehla penze-práce, s.72.*)

V penzi se chtěl Úlehla věnovat především psaní knih. Úlehlovi si koupili dům v Brně-Žabovřeskách, které byly blízko kulturního života. Navíc byl odtud Úlehla schopný pohodlně dojíždět do svého bytu ve Vídni, kde zastával funkci inspektora českých škol. (viz. kap. pobyt ve Vídni). S příchodem první světové války však do Vídně přestal jezdit a spolu s manželkou Emmou zažívali nejhorší období svého života. Oba synové byli ve válce. Syn Vladimír byl křivě obviněn z vlastizrady – z přátelství s ruskými vojáky a odsouzen ke dvěma letům vězení, ztrátě hodnosti nadporučíka a ztrátě titulu doktora filosofie přírodních věd. Vladimír za pomoci otce a bratra Miloše dosáhl obnovení procesu a rozsudek byl zrušen. „*Zastání se Vladimírovi dostalo také od profesora Ludwiga Josta – rektora Strassburské univerzity, kde Vladimír pracoval. Nakonec byl V. Úlehla propuštěn a byly mu navráceny hodnosti vojenské i občanské.*” (Kateřina Brožová, Tilschova knihovna, korespondence). Oba Josefovi synové, Vladimír i Miloš, byli velmi inteligentní a vzdělaní. Miloš se stal právníkem, přestože snil o kariéře malíře. Syn Vladimír byl přes své pracovní úspěchy velmi nezodpovědný co se financí týkalo. Josef musel rozprodat svou cennou knihovnu, aby rodinu dostal z potíží, které Vladimír způsobil. Na druhou stranu Vladimír Úlehla zdědil hluboký zájem o lidovou píseň. Natočil

film *Živá píseň* a jeho ideologie byla předpokladem ke vzniku strážnických národopisných slavností (Skutil, 1997. s.388)

Přežít útrapy války se Úlehlovým podařilo díky pomoci přátel a díky básníku Petru Bezručovi, který byl přítelem Úlehlových synů a obstarával pro Josefa a Emmu uhlí.

R. 1917 se rodina opět stěhuje, tentokrát do Čejče u Hodonína, kde se Úlehlovi setkali s oběma syny, ale zde 7. 2. 1919 zemřela Josefova manželka Emma na tyfus. Úlehla nějakou dobu bydlel u svého syna Miloše v Holiči, kde se pilně věnoval veřejnému životu, přednáškám a psaní knih. Doba první republiky plná nových možností dodala Úlehlovi odvalu, aby předložil svůj návrh osnovy o národním školství (viz. kap. pdg. práce). Velká kritika, která se na jeho návrhy snesla byla ještě umocněna faktem, že bylo zamítnuto jmenování Josefa Úlehly jako inspektora pro moravské školy. Na toto místo byl navržen učitelskými jednotami i profesory pedagogiky některých vysokých škol. Přes jejich snahu do procesu jmenování opět zasáhla katolická církev a Úlehla místo nedostal. Od této doby se věnoval pouze literární činnosti, korekturám svých knih a samostudiu. Ke svým sedmdesátým narozeninám dostal od ministerstva školství stipendium – Úlehla odjel studovat sociologii do Londýna. Zde se také seznámil s Helen Parkhusovou a vyslechl si její přednášku o Daltonském plánu, který jej velice zaujal. Mezitím byla v jeho rodném městě Podivíně odhalena při slavnostním shromáždění pamětní deska Josefa Úlehly, kterou vyhotovil profesor Polák. Deska je dodnes umístěna na jeho rodném domě a stojí zde:

„Zde se narodil 16. března 1852 Josef Úlehla, filosof a pedagog. Tuto desku zřídilo roku 1922 svému vůdci moravské učitelstvo.” (I.Úlehla, Kronika Úlehlů, s.77)

Po příjezdu z Londýna dostal Úlehla nabídku od starosty obce Lipov Josefa Vojkůvky, aby se ujal vedení nově postavené měšťanské školy. Ta byla pro Lipov velmi důležitá, protože žáci nemuseli dojíždět až do Strážnice a Josef Úlehla se ve věku sedmdesáti let stal jejím prvním ředitelem 15. 1. 1922. Škola se velmi zasadila o kulturní dění v obci, společně pořádala akce se Sokolem a také přispěla k rozvoji místního divadelního ochotnického spolku (www.obclipov). Mimo vedení školy vyučoval i počty a fyziku. V úřadu byl ale pouze rok, poté odešel na odpočinek, ale v Lipově zůstal bydlet a školu stále podporoval. Získal zde věrné přátele, manžele Vojkůvkovi, kteří Úlehlovi pomáhali do konce jeho života v domku vedle kostela který mu zapůjčili k bydlení.

Po pádu a operaci kyčle byl Josef Úlehla pohybově omezen a většinu času trávil v křesle. Stále se ale věnoval práci na svých knihách, které často konzultoval se svými syny a podle

pramenů byly někdy debaty plné emocí (I. Úlehla, kronika). Díky sezení se u Úlehly objevily proleženiny, do kterých se dostala infekce a Josef Úlehla zemřel na celkovou otravu organismu 23. prosince 1933 ve věku 81 let v rodinném kruhu. Je pochován na hřbitově v Lipově.

2.2 POBYT VE VÍDNI

2.2.1 POBYT JOSEFA ÚLEHLY VE VÍDNI

Josef Úlehla byl pozván spolkem Komenského, který byl založen ke zřízení a udržování českých škol ve Vídni. Školy, které byly podporovány spolkem Komenského, byly soukromé a dozorovaly je německé školské úřady, učitelé na školách jim tedy byli podřízeni. Ve Vídni Úlehla působil mezi lety 1911-1914. Zde dostupné prameny ovšem uvádějí různá data Úlehlova působení ve Vídni. Emanuel Havelka uvádí rok 1911 a archiv spolku Komenského ve Vídni vede jako počátek Úlehlovy práce zde rok 1913. Podařilo se nám zjistit, že toto časové rozpětí bylo způsobeno tím, že Josef Úlehla byl do funkce inspektora jmenován dříve, než začal fyzicky práci vykonávat. Žilo zde mnoho českých rodin, a přesto zde byly zřízeny pouze dvě české školy ve třetím a desátém okrese. Školám ovšem chyběl poslední osmý ročník a děti tak ve Vídni nedostávaly vysvědčení o absolvování obecné školy. Závěrečné zkoušky se jezdily vykonávat na veřejnou měšťanskou školu na Moravu (Brno-Židenice). Úlehla jako školní inspektor měl za úkol dbát na to, aby byly děti na tuto zkoušku dobře připraveny. Pozval si do Vídně učitele, kteří byli ochotni pracovat pod jeho vedením. Školu ve třetím okrese navštěvovalo 1500 dětí a bylo zde jen 16 tříd, což nebylo dostačující. Rodiče těchto dětí navíc celý den pracovali a jejich děti si hrály na ulici, kde všude kolem nich byla pouze němčina a děti tak ztrácely přirozený kontakt s jejich jazykem, neměly správný přízvuk a mnohé raději vyjádřily v němčině, protože si nemohly vybavit správný český termín. Škola si dala za cíl, vychovat české děti tak, jako by žily v Čechách či na Moravě. Úlehla jako inspektor nepožadoval vnější změnu školy (zlepšení materiálních podmínek, počet žáků ve třídě..). Snažil se o pozvolnou transformaci stávající školy na volnou školu a postupoval od nejnižších ročníků. Jinak Úlehla o násilnou změnu zavedeného systému neusiloval. Ve třídách doporučoval hromadné vyučování a v jeho rámci by se měl učitel snažit

o uvolňování např. v některých předmětech a o co největší samočinnost žáků (v matematice, jestliže žák počítal u tabule a udělal chybu, spolužák k němu mohl bez hlášení přistoupit, opravit ho a chybu vysvětlit). Žáci si také mohli sami tvořit slovní úlohy, vedli si trhový deník. Přímé samoučení dovolil Úlehla u dětí nad deset let, které k tomuto stylu učení již byly dříve vedeny.

Úlehla byl jako inspektor pečlivý. Chtěl, aby učitel dělal dobře to na co stačil. Požadoval, aby vyučující malými krůčky měnil starý systém, ovšem na základě dobře promyšlených příprav. Ve školách ve Vídni se tedy odehrávalo hromadné vyučování, ale s prvky samočinnosti a tvořivosti žáků. V tomto směru Úlehla podporoval své učitele, aby si sami vyráběli pomůcky do vyučování – jednak, aby byli sami kreativní, jednak se nedostávalo financí. V matematice se učilo podle Úlehlovy počtenice, kde byl velký prostor pro samostatnou činnost žáků. Dále byli učitelé Úlehlou podněcováni „*voliti pokusy takové, které by přiměly žáka k největší součinnosti vlastní, probudily síly v něm dřímající, probudily jeho zaujetí,*“ (Úlehla, 1899). Názorné pomůcky byly například vypreparovaná kostra krtky, čočka z volského oka, které se dalo sehnat u řezníka zdarma. Veškerá Úlehlova snaha směřovala k tomu, aby se žák naučil co nejvíce důležitých informací podle svého nadání. Žáci se měli nechat v rámci možností co nejvíce samostatně pracovat.

Pedagogický sbor ve Vídni dlouho do noci připravoval výuku na další dny, učitelé společně debatovali o postupech a školní práci. Práce to byla velmi špatně placená a učitelé neměli dost prostředků na živobytí, a tak bylo běžné, že učitelé mezi sebou uzavírali manželství, a z obou platů, které se mimochodem rovnaly jednomu platu německého učitele, se snažili lépe vyjít. Proto ve Vídni pod Úlehlovým vedením byli opravdoví nadšenci, kteří na sobě pracovali a ctili Úlehlovo „*učitel musí být mistrem toho, co vyučuje.*“ (úvaha 38). Kolegové na Úlehlou naléhali, aby napsal metodiku volné školy, ale to Úlehla odmítl, protože nesouhlasil s kopírováním šablon a domníval se, že pokud by metodiku vydal, tak by k tomuto jistě došlo.

2.2.2 BESEDY, TAJNÁ ŠKOLA VÍDEŇSKÁ

Josef Úlehla se jako inspektor spolku Komenského seznámil s mimoškolní prací učitelů – s tzv. Besedami. Smyslem Besed bylo, že děti trávily mimo klasické vyučování zhruba

čtyřicet hodin týdně v různě upravených místnostech, zahradách či parcích. Cílem Besed bylo, aby si české děti žijící v cizině osvojily národní zvyky, písně, básně a získaly tak národní uvědomění. Úlehla nejprve Besedy zkritizoval, nechtěl, aby se učitelé věnovali jiné než školní činnosti. Činnost Besed sledoval a zaznamenával si jejich práci. Po nějaké době změnil názor, do Besed začal docházet a dalo by se říci, že pro ně získal nadšení. Sám s kolegy začal Besedy zakládat. Pozval si do nich učitelku Boženu Hrejsovou ze Strážnice, jejíž práci velmi dobře znal. Besedy byly tzv. tajnou školou. Třída byla oficiálně bytem učitelky Hrejsové hlášena jako útulek pro děti. Do bytu se muselo zvonit a navštěvovaly jej primárně děti předškolního věku. Byt byl dvoupokojový a bylo zde praktikováno zcela volné vedení dětí. V bytě byl dětský přenosný nábytek a stěny zdobily malůvky, výšivky a součásti krojů ze Slovácka. Děti v besedách tvořily, modelovaly, zpívaly a debatovaly. Besedy mimo jiné učily děti české básně, říkadla a písničky tak, aby si děti co nejvíce osvojily český jazyk po všech stránkách. Nacvičovaly se zde národní tance, byly zde zřízeny i ruční dílny. Paní učitelka Hrejsová stavěla děti do centra společenského života. Zájem dětí o Besedy byl veliký, chodily sem dobrovolně a zůstávaly zde někdy až do večera. O Besedách se začalo ve Vídni brzy mluvit a tak do nich začali přicházet i dospělí lidé z Vídně, nebo členové Komenského spolku, kteří dětem vypravovali o svém povolání, nebo je učili na hudební nástroje. Mezi významnými návštěvníky besed byli například mladý Ivan Olbracht, historik umění Univerzity Karlovy Antonín Matějček nebo spisovatel Ferdinand Peroutka.

V Besedách nebyla povinná činnost. Pokud děti byly unavené, mohly odpočívat na koberci. Besedy se staly tak oblíbenými, že byly v provozu někdy i celý den. Výuka českého jazyka čerpala z pohádek a pořekadel a postupovalo se zde vždy od mluveného slova ke psaní, čtení a teprve potom přišla na řadu mluvnice a pravopis. Důležitou pomůckou k výuce češtiny byl gramofon. Pomocí vhodného poslechu si děti osvojovaly správný přízvuk a rozšiřovaly slovní zásobu. Ke gramofonovým nahrávkám, které obsahovaly vybrané básně, pohádky a říkadla českých předních spisovatelů a filosofů byly pořízeny i texty. Žáci mohli s gramofonem mluvit současně, mohl se pozastavit, vrátit a slova zopakovat. Tuto poslechovou pomůcku Úlehla zaznamenal v Americe a Anglii a velmi ji propagoval i při učení jiných cizích jazyků. Co se jiných pomůcek do oficiální výuky týče, Úlehla je sám vyráběl z dostupných materiálů (lístečky s příklady, "pracovní listy" do psaní..)

Díky Besedám dostávali učitelé pracující na českých školách ve Vídni nové podměty pro svou práci. Každý pátek se scházel kroužek přátel v Beethovenově kavárně, kde se přednášelo na nejrůznější témata. Sám Josef Úlehla zde měl přednášet o dědičných vlohách, se kterými se podle něj musí při výuce dětí pracovat.

Do Besed často zavítaly i německé děti, kterým se aktivity velmi zalíbily. Děti byly obklopeny opravdovým životem, zkušeností a příkladem dospělých lidí, kteří s nimi promlouvali jako se svými přáteli. Besedy se ze třetího okresu rozšířily i do okresu patnáctého a šestnáctého. Úlehla je nazýval školami malých i velkých. Tyto tajné školy bychom mohli označit za jakési uskutečnění Úlehlova snu o výuce na nižším stupni obecné školy.

Před prázdninami byla uspořádána pro rodiče i veřejnost výstava, kde byly k nahlédnutí práce žáků. Akce se těšila velké návštěvnosti a lidé se o ní pochvalně vyjadřovali. Před válkou, když jeli učitelé s dětmi složit závěrečnou zkoušku do Židenic byly po Brně rozvěšeny protisrbské plakáty a bylo jisté, že bude brzy válka. Většina učitelů se tedy rozhodla pro návrat do svých dřívějších pracovišť v Čechách. První světová válka donutila spolek Komenského k uzavření Besed.

Božena Hrejsová se vrátila do Státnice, kde se po zbytek života věnovala péči o sirotky a založila dětský domov. Dětem zde umístěným se snažila najít adoptivní rodiče. Také zabránila německým vojákům zabrat ozdravovnu pro tyto děti. Boženu Hrejsovou smrtelně zasáhla kulka při osvobozování Strážnice při cestě z města do nedaleké ozdravovny. (<http://www.domuvek.cz/hist.html>)

3 ÚLEHLOVA KONCEPCE ŠKOLSTVÍ

3. 1 Školské reformy – návrhy osnov

Josef Úlehla se snažil o povznesení české školy na vyšší úroveň a také chtěl zlepšit nazírání na učitelské povolání. Svými články v časopise Komenský zaujal učitele z učitelské organizace na Moravě a roku 1903 se Josef Úlehla stal vedoucím ústřední učitelské organizace na Moravě. Byl do jejího čela zvolen, poté co si mladí učitelé, členové organizace určili své hlavní cíle – změnu školy, změnu postavení učitele ve společnosti a svobodnou práci. S velkou kritikou herbartovského školství se postavili proti tehdejšímu vedení organizace, které bylo nuceno odstoupit a za předsedu byl zvolen právě Úlehla. Úlehla zpracoval nový program organizace ve spise „Snahy a cíle pokrokového hnutí v moravském učitelstvu.“ Zde především zdůraznil požadavky, aby byl učitel nezávislá osoba bez dohledu církve, aby mohl svobodně vědecky působit a aby se mohl vysokoškolsky vzdělávat. Dále zde byl bod, který požadoval odpovídající plat za pedagogickou práci takový, aby učitel nemusel jen přežívat. Organizace měla rozšiřovat vzdělanost mezi lidmi a opírat se o výzkum a indukci. Vydával se také Věstník a Sborník, což byl jakýsi přehled pedagogické práce všech učitelů organizace. Díky usilovné práci se organizaci pod Úlehlovým vedením podařilo vydat všechny spisy Jana Ámose Komenského a dále encyklopedie, které se zabývaly pomocnými pedagogickými vědami (např. Antropologie). Podle Úlehly bylo nutné sledovat vývoj člověka a porozumět mu, aby bylo možno rozumět dětem. Dále zde byla snaha o vytvoření jednotného svazu všech českých učitelů, aby tak mohl ve školství proběhnout žádoucí pokrok.

Díky těmto cílům a neustálé práci se organizace moravského učitelstva stala zásadní společností, která zasahovala do vývoje školství na Moravě po všech stránkách. Josef Úlehla působil ve vedení organizace do roku 1909.

Roku 1910 Josef Úlehla na zemské školské radě v Brně poukázal na špatné a zastaralé osnovy. Všiml si, že názvy osnov odpovídaly názvům kapitol v učebnicích, vytýkal jim strnulost a staromodnost.

Přišel tedy s návrhem osnov pro obecné školy, které byly založeny především na principech svobody metod a samočinné volné školy. Dalo by se říci, že k požadavku volné školy Úlehla dozrál skrze své životní zkušenosti, názorům a také díky své vlastní zkušenosti učitele. Hlavním Úlehlovým požadavkem bylo, aby se děti ve škole

připravovaly na skutečný život a vnímaly věci v souvislostech, ne pouze strnule opakovaly bez porozumění. Už v r. 1907 přednesl Úlehla v Praze projev o snaze českých učitelů dosáhnout změny v koncepci školství na celosvětovém kongresu – Volná myšlenka. Nový systém upouštějící od herbartismu si žádal nové metody a formy práce, které Úlehla nastiňoval v osnovách. Ty správné metody, kterých je třeba při výuce využívat, musí pramenit jen ze zkušeností učitelů. Návrhy pro učení osnovy lze shrnout do čtyř oblastí. Josef Úlehla svou myšlenku na reformu školství opřel o své základní principy samočinné a volné školy, které vytyčil jako protiklad tehdejšímu školskému systému.

3.1.1.Osnovy

Osnovy mají být rámcem. Měly by naznačovat, které učivo by se mělo probírat, a nechávat prostor pro rozšiřování a prohlubování učiva tam, kde je zájem žáků. Stejně jako osnovy i rozvrh hodin má být pouze rámcem, se kterým lze pracovat a upravit jej např. podle ročních období, nemocnosti dětí. Nové osnovy nepředepisují metody, učitelé se doporučovalo pracovat podle pedagogické vědy, a především podle své vlastní zkušenosti. Bylo tedy dovoleno učitelům provádět metodické pokusy, pokud byl učitel přesvědčen o jejich správnosti.

3.1.2 Učivo

Má být upraveno tak, aby bylo dítě co nejvíce samočinné a spolupracovalo. Probíraná látka má přihlížet k rozvoji dítěte po fyzické i duševní stránce. Díky vhodnému řazení učiva se u dětí procvičuje nejen paměť, ale i smysly, ruce, úsudek a podněcuje se zvědavost a vůle. Hlavním cílem je rozvoj lásky k práci. Vyučování má sloužit k celkovému zušlechťení žáka a směřovat k dokonalejší společnosti skrze pěstování národního vědomí. Proto bylo doporučeno v hodinách co nejvíce používat národní jazyk a naše umění (mimo čítanek se měly číst i vybraní čeští autoři jako Karafiát, Erben, Němcová).

3.1.3 Učitel

Nemá děti nutit sedět v lavicích, ale nechat je přirozeně se projevat. Gesta a pohyby, které byly dříve považovány za rušivé a které jsou přirozenými projevy bezděčné pozornosti se mají respektovat, ale zároveň dbát na to, aby se chování dětí nezvrhlo v neukázněnost. Učitelé je nově povoleno zavést do školy výkonnou práci, která procvičuje

praktické činnosti - vzdělání ruky, a také smí chodit s dětmi do přírody na vycházky.

3.1.4 Písemné úkoly

Učitel se sám má rozhodnout, kolik úkolů dá v určité době, úlohy krasopisné měly být upozaděny a nevyžadovány, naopak úkoly heuristické a problémové měly být zařazovány co nejčastěji. Učitel se měl prostřednictvím těchto úkolů přesvědčit o zvládnutí učiva dětmi a o jejich schopnosti samostatné práce. Dále měly být úkoly koncipovány tak, aby se daly zjistit individuální dětské zvláštnosti – který žák má lepší sluchovou paměť, zrakovou paměť....

Po roce 1918 přišel Josef Úlehla s plánem na novou úpravu československého školství, který začínal u škol obecných a končil školami odbornými a středními. Tento plán vyšel pod názvem „*Osnova zákona o národním školství.*“ Zde Úlehla vyzdvihuje důležitou úlohu státních úřadů, které měly dbát o to, aby se mohla vzdělávat všechna mládež, respektive každý podle svého nadání. V tomto spisu se hovoří o potřebě dobře organizovaného školství a o vzdělávání učitelů. Úlehla rozdělil školy v kraji na obecné, újezdné (měšťanské), občanské (tříleté), střední a odborné. Byl vypracován plán pro obecné a újezdné školy. Zde se měly děti od šesti do osmi let vzdělávat bez osnovy, bez hodinového rozvrhu a učebnic. V tomto období měl být rozvíjen český jazyk pomocí říkadel, vtipů a veršů, dále se mělo soustředit na poznávání svého okolí a specifika rodného kraje.

Mezi osmým a jedenáctým rokem, tzv. horní stupeň, přichází na řadu opravdová školní práce. Byla zde zařazena nauka o domovu, ruční práce jako například obrábění kovů a dřeva a vyučovat se mělo pouze slovanským jazykům jako srbština a ruština. Němčinu Úlehla z osnov zcela vynechal. Nepovinnými předměty se staly psaní a modelování. Dále Úlehla navrhoval přetvořit nižší školu střední a měšťanskou na jednotnou tříletou školu s jedním rokem studia navíc, kde si žák sám bude volit i vedlejší předměty. Na horní stupeň navazovaly tzv. újezdné školy, které měly navštěvovat děti z blízkých vesnic a to do věku 14 let. V okrese mělo být tolik újezdních škol, aby na jednu připadal zhruba jeden tisíc dětí. Újezdná škola pokračovala nepovinnou školou občanskou do sedmnácti let. A zde chtěl Úlehla uspořádat výuku v blocích, dopoledne předměty pro všechny a večerní bloky rozdělené do čtyř oddělení – strojnické, jazykové, obchodní a hospodářské.

Ohledně újezdnic škol se Úlehla odkazoval na stát Indiana v Americe, kde se děti do vzdálenějších škol dovážely na státní náklady, aby nemusely chodit několik kilometrů pěšky. Tím si ale připravil velkou půdu pro kritiku, že přebírá americké nápady, což Úlehla odmítal. Návrh na újezdnic školy Úlehla přenesl i do kulturního programu českého učitelstva. Vyšší školy střední a odborné se měly sloučit v jednotné školy střední a měly být rozděleny na větve, kde si každý žák zvolí svobodně směr podle svého zájmu a nadání. Jednalo se o větev klasickou, technickou, obchodní a hospodářskou. Tyto myšlenky se ovšem nesetkaly s přijetím. Na konferenci v Brně se o této reformě velmi živě diskutovalo a bylo vytýkáno zcela volné vedení dítěte v prvních dvou ročnících školy. Byly obavy, aby poválečné školství neupadlo v chaos, dále zazněly argumenty, že ne každý učitel bude schopen volné vedení dětí realizovat bez příprav a příruček. Úlehlovi bylo vytčeno především jeho zabíhání od krajnosti ke krajnosti, kde vedle sebe stojí prkenné sezení v lavicích a zcela volná škola. Rok po kritice jeho návrhu vydal Josef Úlehla spis *Úvaha o budoucí volné škole československé* (1919), kde se vyjadřuje coby zastánce vývoje a snaží se své reformy nevnucovat násilně přemlouváním, ale věří v klidný vývoj školství, který bude založen na práci se zkušeností, a podle jeho názoru se československé školství k volné škole dříve či později dostane. Za důležitou považoval právě odbornou diskuzi, psaní článků, vyměňování názorů v pedagogických časopisech a mnohdy plamenné debaty byly podle Úlehly právě to, co mělo nakonec vytříbit a ukázat směr, kterým se české školství má dát. Věřil, že se postupně veškeré argumenty nenásilně a pozvolně přikloní právě ke koncepci volné školy.

Úlehlovy reformní myšlenky z let 1910, 1918 a 1919 se staly jedním z hlavních zdrojů pro sestavování nových osnov pro školy obecné vydané 1930. Hlavním zpracovatelem byl Josef Tůma, který především čerpal z návrhů z roku 1910. Do nových osnov byly zapracovány dva hlavní opěrné body, a to činná škola a pedagogická svoboda, také i výchovné vzdělání a praktické činnosti (vzdělávání ruky).

Dalším proslovem v roce 1929 v Brně Úlehla odkazuje na Daltonské a Baťovské školy a označuje je za předchůdce školy jednotné, přístupné všem dětem bez sociálních či inteligenčních rozdílů. Plány o jednotné škole se staly důležitým zdrojem práce pro Václava Příhodu. Některými prameny je Josef Úlehla považován za jednoho z hlavních osnovatelů jednotné československé reformní školy. Reformní myšlenky Josefa Úlehly uplatňoval například na pokusné škole ve Zlíně její ředitel Stanislav Vrána. Volné vedení

a samoučení zde vedly k velmi dobrým výsledkům žáků ve studiu dětí.

Zřizovatel školy Tomáš Baťa se s Josefem Úlehrou radil o zřízení této školy a dokonce Úlehlovi nabízel místo ředitele.

„Baťa Úlehlovi místo nabídl, protože mu imponoval jeho rozhled, jeho zkušenosti i pozitivistický a pragmatický přístup k otázkám vedení školy, respektující zájmy a osobnost žáků.“ (Kostka, 2012)

Úlehla ale ředitelský post nepřijal. Vadilo mu zde, že učitel je nucen řídit se předem sestavenými směrnici a používat globální metodu, což nebyla pedagogická svoboda pro učitele tak, jak jí Úlehla prezentoval ve svých dílech. Nepodporoval předepsané metody pro učitele, které byly podávány jako jediné správné a které by byly učitelům rozkazem.

Josef Úlehla kritizoval Příhodu i Vránu za "zbožšťování" amerických filosofů a amerického školství – i když sám velmi obdivoval Henryho Forda a jeho typ firemní školy (Úlehla, Úvaha o budoucí škole československé). Tedy, že byl prezentován názor, že cokoliv přišlo z Ameriky, je jediné nejlepší. Příhoda prosazoval používání globální metody ve výuce čtení, která se právě používala v anglicky mluvících zemích. Úlehla argumentuje rozdílností mezi jazykem českým a anglickým, kdy v angličtině nelze dost dobře slabikovat při učení čtení na rozdíl od našeho mateřského jazyka. V některých školách se od globální metody kvůli špatným čtenářským dovednostem žáků ve vyšších ročnících upustilo a pozornost se obrátila k metodě analytické a syntetické.

3.2 PRINCIPY VOLNÉ A SAMOČINNÉ ŠKOLY

Stanislav Vrána (1922) ve spise Josef Úlehla - jeho myšlenky a snahy o novou školu uvádí na adresu zastaralého systému školství v našich zemích:....„Pak místo prsou má žák prsíčka, místo plic plícečka, místo ramen ramínka, místo stehen stehýnka. Na poloslepých očích sedí okuláry, hmat tupý...uši slýchají výklad mrzutého učitele kterak druzí lidí hamtali, viděli, čichali, chutnali, viděli a slyšeli. Kudy má radost proudit do těla...na němž sedí hlava bolavá ?”

Josef Úlehla si byl tohoto problému velmi dobře vědom, měl jako samouk nastudovanou literaturu o herbartovském školství a díla Herbarta a Zillera. Pak ho ale upoutal článek, který vyšel v časopise Osvěta r. 1871 a který Úlehlu upozornil na Johna Stuarta Milla a Charlese Darwina, anglické filosofy a propagátory evoluce. Úlehla tedy začal studovat

veškerá dostupná díla anglosaských filosofů a pedagogů, ale také třeba spisy J. G. Mendela, což jej nesmírně ovlivnilo. Po prostudování Milla, Darwina a Spencera si Úlehla vyznačil základní kameny pro svou pedagogickou práci. Stávajícímu systému vytýkal nesvobodu a donucování dětí k učení toho, čemu nemohou bez názorného příkladu porozumět. Podle Úlehly děti, které se učí jen pro prospěch nebo pro pochvalu, učivo na konci roku stejně zapomenou, takže do budoucího života jim tento učební styl nic nepřinese. Kromě toho, že Úlehla ostře vystupoval proti německému školství a hlavní didaktické zásady nalézal u J. A. Komenského, také požadoval, aby děti vyšly ven ze školních lavic, aby je vyučování bavilo a aby učitel ke každému dítěti přistupoval individuálně. Za své názory byl mnohokrát označován jako člověk, který přebírá nápady jiných, jako vykradatel Tolstého a plagiátor M. Montessori. Nezřídka se oproti jeho článkům objevila kritika, která Úlehu nazývala „*uplatňovatelem a napodobitelem Ameriky*” (E. Havelka, 1933). S odkazem na Mendela také Úlehla polemizoval nad pojetím dítěte Johna Locka a jeho tabulou razou. Úlehla totiž tvrdil, že dítě na svět přichází již s vrozenými vlohami, které nelze změnit, jen rozvinout. Jeho závěr byl ten, že dítě vnitřně nadané se v životě uplatní i bez vyoké školy a odkazoval na spoustu slavných samouků.

Úlehla si tedy vytyčil principy, které by měla splňovat každá volná a samočinná škola, do které by se děti a učitelé těšili a kde by nebylo tvrdé německé kázně a memorování, jako tomu bylo doposud. Těchto pět principů se Úlehla snažil v nějaké míře uplatňovat při práci s dětmi. Sám často také odkazoval na francouzského fyzika Guy-Lussaca, který byl samoukem a při každém objevu oslavně tančil v bačkorách po laboratoři. Tohoto chtěl u dětí ve škole dosáhnout, nadšení z bádání a objeveného poznatku. To ovšem žákům tehdejší zavedený systém nedovoloval.

Principy, které dále přiblížíme, vycházely z předpokladů volné školy a byly to samoučení (tj. tvořivá a činná práce žáka a učitele ve škole), podiv – neboli zájem, princip pedagogické svobody pro učitele i pro žáka a jejich vnitřní uspokojení.

Tyto principy v naší práci rozvádíme, protože je považujeme za základní reformní myšlenky Josefa Úlehly. Principy byly rozpracovávány dalšími pedagogickými reformátory (V. Příhoda), našly své uplatnění na pokusných školách a byly také částečně zahrnuty do školských osnov. Jejich uplatňování na současných školách budeme zjišťovat v praktické části diplomové práce.

3.2.1 SAMOUČENÍ

Je zřejmě nejdůležitějším principem, na kterém Josef Úlehla postavil svou reformu školy. K podstatě samoučení se dostal už na brněnském slovanském gymnáziu. Byl totiž tamním vzděláváním vnitřně neuspokojen. Sám tedy začal vyhledávat a studovat filosofii jako např. Milla, Darwina. Zhlédl se v osudech některých osobností z různých oblastí, které se vypracovaly díky vlastnímu úsilí a sebevzdělávání (J.Washington, Faraday, Tomáš Baťa..) V některých svých knihách popisuje Úlehla nádherný pocit duševního poznání, kdy člověk sám něco objeví a upřímně se raduje.

Úlehla jako učitel vyzdvihoval právě tento princip a odkazoval na Spencera že vychování má být pochod samovolného rozvoje (H. Spencer in Úlehla, 1920). Opíral se o poznatky z psychologie, kdy je třeba využít přirozený dětský zájem a potřebu po něčem novém, touhu po činnosti a práci. Užití heuristiky, kdy žáci sami přemýšlí a nalézají řešení problémů, způsobí podle Úlehly to, že se děti do školy budou těšit, utuží se přátelský vztah mezi žákem a učitelem, nikoli vynucený na základě tvrdého drilu. Tímto způsobem děti nacházejí ve své práci uspokojení, dokáží pracovat s chybou a učí se vlastní zkušeností, což vychová člověka užitečného, který se umí spolehnout sám na sebe. Úlehla odkazuje na příklad učení batolat u své matky. Malé dítě se samo učí chodit a mluvit, tudíž samo pracuje, překonává chyby a raduje se z úspěchu. Úlehla tento princip využíval coby učitel ve své jednotřídní škole v Rozdrojovicích, kdy s dětmi chodil na vycházky k blízkému rybníku, kde si žáci za pomoci pozorování a dotazování učitele osvojovali znalosti o přírodě. U téhož rybníku probíhala také výuka čtení, když zde byl přednesen Erbenův Vodník. To na děti tak zapůsobilo, že bylo nutné dokoupit několik výtisků Erbenovy Kytice.

Učebnice, které Josef Úlehla psal, byly převážně samoučné. Jeho první dílo pro samouky Čtení o přírodě, Čtení o lučbě, Dějiny matematiky, Přehled lučby ústrojné, Jak se učit počtům. Dvě publikace pro samouky o počtech a přírodopisu nebyly schváleny. Sbíрка početních příkladů, která čítala 30 sešitů, byla schválena a měla u dětí velký úspěch. Byly zde obsaženy návody, jak si žák sám může ověřit správnost počítání, speciální stránka na zapisování výsledků...tyto prvky podle Úlehly zvyšovaly žákům sebevědomí.

Vrcholem principu samoučení byl podle Úlehly systém domácího vzdělávání, kdy by se mladí lidé učili doma, a do školy by chodily pouze na přezkoušení. Úlehla byl také velkým příznivcem Daltonského plánu Helen Parkusové.

3.2.2 PRINCIP PODIVU – ZÁJMU

V tomto případě, jako v mnoha jiných, čerpá Úlehla také z Komenského, který tvrdil, že děti se mají učit tomu, co chtějí vědět. Úlehla samotný zájem považuje za stejně důležitý jako princip samoučení. V žákovi chce vzbudit údiv a nedůvěru k danému problému tak, aby si chtěl sám dané učivo vyzkoušet a ověřit. Tohoto dosahoval Úlehla často pomocí pokusů, zadáváním heuristických a problémových úloh. V žácích tedy vzbudil odhodlání přesvědčit se o pravdivosti toho, co jim učitel ukazuje. Úlehla vychází z vrozené vlastnosti dítěte – zvědavosti. Předložil dětem nějakou problémovou situaci, která žáky zaujala, a ti pak zkoušeli nalézt řešení. Podiv a zájem strhává bezděčnou pozornost, která byla Úlehlovým cílem. Chtěl, aby bylo dítě přitahováno k danému problému, aby se vnitřně soustředilo. Skutečné soustředění považoval Josef Úlehla za bezpodmínečné při vzdělávání.

3.2.3 PRINCIP PEDAGOGICKÉ SVOBODY

Podle Úlehlovy teorie není možné sebeučení bez pracovní svobody. Podiv a vnitřní motivace vede logicky k pracovním projevům. Opět zde přichází na řadu přirovnání učitele k matce, která, když jí dítě klade otázky odpoví, vysvětlí. Pokud se dítě dožaduje nějaké činnosti, matka vybere vhodnou činnost, která její dítě zaujme a zaměstná.

Úlehlovým přáním bylo vytvořit novou volnou školu bez pevného rozvrhu, bez stálých osnov a bez pevně dané látky. Jeho koncepce volné školy spočívala v hlavním tvůrčím prostředku – práci, metodou by bylo samoučení a volné vedení za vzbuzení zájmu dětí. Kritici volného vedení poukazovaly na vznik chaosu a anarchie v takovéto škole, nicméně Úlehla na konferencích i v tisku oponoval tím, že volné vedení dítě směřuje, podněcuje, a to pak samo a rádo pracuje.

Josef Úlehla požadoval ovšem pedagogickou svobodu jak pro žáka, tak pro učitele.

3.2.3.1 Svoboda pro učitele

Dítě mělo volně pracovat a učitel jej pozorovat a vést podle jeho sklonů a vlastností. Metodicky tedy doporučuje, aby se pozorováním poznaly vlastnosti dítěte, podchytily se a přímo se na ně působilo, tím se kladné vlohy žáka posílí a upozadí se sklony nežádoucí. Učitel potřebuje volnou ruku, protože podle své zodpovědnosti volí vhodné pracovní prostředky, pomůcky a metody každé dětské osobnosti na míru. Pedagog by měl být

aktivní, mělo by ho učení bavit a vzbuzovat v něm zájem. Pouze pokud bude vnitřně uspokojený, bude ve své práci úspěšný. Úlehla označuje volné vedení jako vrchol pedagogické praxe, ovšem v jeho poznámkách podotýká, že učitel musí být o volném vedení vnitřně přesvědčen. Zde se názorově ztotožňuje s Tolstým, když zastává názor, že autorita učitele nemá být vynucována, ale má být založena na obdivu dítěte ke znalostem a zkušenostem učitele.

3.2.3.2 Svoboda pro dítě

Zde se jedná především o protiklad tradiční herbartovské školy, kde dětem nebyl povolen svobodný projev či pohyb. Úlehla, jakožto zastánce vývoje, pokukazuje na fakt, že dítě je vnitřní silou nuceno projít vývojovými obdobími svého druhu, a pokud bude mít svobodu, bude se také podle tohoto zákona přirozeně vyvíjet. Proto podle něj touží po vzdělávání a objevování od narození, protože dítě dozrává do vlastností, kterými se vyznačuje jeho druh a rozvíjí se geny, které mu byly dány. Zde se Úlehla opírá o teorii J. G. Mendela. Každý žák se tedy bude vyvíjet svým individuálním tempem, ale rád. Všechny děti nelze utvořit ve škole do stejné podoby. Cílem svobodné školy by mělo být vychovat užitečného člověka, který se dokáže spolehnout sám na sebe.

4 JOSEF ÚLEHLA - FILOSOF

Úlehlův náhled na svět a jeho filosofické myšlenky úzce souvisí s jeho pedagogickou prací a životními zkušenostmi. Byl zastáncem pozitivismu a pragmatismu.

Pragmatická pedagogika klade za důraz na aktivitu a zkušenost dítěte, na schopnost uplatnění jedince v daném světě. (Holoušová in Kantorová, s.104)

Positivismus se orientuje na pozorování a experiment a odmítá spekulace, které nelze empiricky ověřit (Průcha, 2002, s.36)

Ve své práci využíval daného, spoléhal se na přírodní vědy a odmítal spekulace. Nicméně filosofické myšlenky Josefa Úlehly se nesetkaly s takovým ohlasem jako jeho pedagogická díla. Co se zaměření týče, často byl Úlehla označován jako „vykradač“ Spencera a Tolstého.

Josef Úlehla jako zastáncem Spencera a Darwina věřil v evoluci a chápal ji jako nenáhlý postupný růst, postupnou a nenáhlou změnu. (Kopáč, 1967)

Úlehla byl názoru, že naše kultura a vzdělanost se vyvinuly během celé lidské existence a to především díky lidské práci. S ohledem na evoluční princip tvrdil, že člověk se své každodenní práci zcela přizpůsobil a touha po práci se pro člověka stala jednou z jeho potřeb. Práce jako každodenní soustavná činnost vytváří tedy podle něj základy lidské morálky a upevňuje vztahy mezi lidmi. „Vzdělanost vyrostla přirozenou cestou z práce a vytvořil ji člověk pracovitý.“ (Úlehla in Havelka, 1912) S touto teorií také souvisí Úlehlovo třídění lidských ras. Podobně jako je uspořádaný systém živočichů a rostlin, tak Úlehla přemýšlel o „lidských čeledích“. Úlehla v listech pedagogických v kapitole Kultura a národové kulturní uvádí, že veškerá lidská vzdělanost je produktem mnohaleté lidské práce, které je schopen jen skromný, pracovitý člověk, ne národ bojovný.

Úlehla prakticky rozdělil lidstvo na dvě základní skupiny. Na národy klidné a pracovité, horského typu, kterým vděčíme za veškeré objevy a vzdělanost – při práci vznikalo mnoho objevů, kterými si lidé vylepšovali svá díla. A pak na národy bojovné, které kolonizovaly, podmaňovaly si území, zotročovaly si pracovité lidi a přijímaly jejich objevy za své. Na tomto principu Úlehla odmítá tvrzení, že by Řekové byli národ nositelů moudrosti, pouze

podle něj vydávali za své, co jimi utlačovaný lid vymyslel. Příslušníci obou skupin pak dědí po předcích geny zbojné či pracovitě. Na pozadí střetů pokojné a zbojné kultury Úlehla vysvětloval společenské a historické souvislosti. Veškerou kulturu, která byla, připisoval pouze lidem pokojným a pracovitým a poukazoval na to, že kultura, která se vyvíjí, dokáže potlačovat bojovné národy. Za zástupce pokojného lidu Úlehla považoval obyvatele českého venkova utlačované německým zbojným lidem, či vykořisťované továrníky. A zde se názorově rozchází se Spencerem, který nahlížel na venkovské obyvatele jako na nevzdělané.

Časem se tyto dva typy lidí smíchali a jejich potomci žijící v Evropě mají podle Úlehly vrozené obojí geny, pracovitě i bojovné. Správnou výchovou a prací lze podle Úlehly potlačit zbojné geny a dát šanci rozvinout se vlohám člověka poklidného a pracovitého. Otázkou ale zůstává, jsou li podle Úlehly některé lidské čeledi již ustálené (např. eskymáci), kde pak nalezneme vývoj. V tomto směru bychom se mohli zamyslet, zda si Josef Úlehla jako člověk hlásící se k Darwinovi trochu neprotiřečí.

Úlehlův názor na uspořádání světa je v tomto směru poznamenán chybějícím vysokoškolským vzděláním, které sám pro učitele horlivě prosazoval. Prameny jako Královédvorský a Zelenohorský rukopis a jiné často nedůvěryhodné zdroje se na jeho filosofických spisech evidentně podepsaly. Kritiku si vysloužil spekulacemi o existenci Sokrata a jiných historicky doložených osobností. V kapitole rodinné kroniky se setkáváme s překvapením autora nad protižidovskými názory Josefa Úlehly. Židovští obchodníci, se kterými se Úlehla setkal během svého života, přivedli hodně lidí na mizinu a z této zkušenosti se pravděpodobně vyvinul Úlehlův antisemitismus. Nicméně v tomto období podobné názory nebyly výjimkou u spousty veřejných činitelů.

Josef Úlehla nebyl praktikující katolík, z čehož pramenily nemalé problémy v jeho profesním životě. Ježíše Krista považoval za mýtickou postavu a bibli viděl jako knihu, která vznikla přepisováním v písařských dílnách. Zázraky vnímal velice skepticky a nesouhlasil s výukou náboženství na školách. Těžiště jeho víry byla příroda a její zákony, byl skeptický k existencionálním otázkám, které si lidé odedávna kladli. Sám o tomto vyslovil: „Neznáme a nepoznáme.”(Úlehla in Havelka 1933). Nepovažoval za důležité bádát po smyslu života. Úlehla usiloval o vlastní sebezdokonalování. Zastával názor, že lepší člověk = lepší společnost. Jeho učitelský kolega Otokar Březina, výrazný představitel

básnického symbolismu a hluboce věřící člověk, se s ním zde názorově rozcházel, přestože byli s Úlehrou přátelé. Napsal o něm, že pozitivismus člověka neukojí a nenaplní. Pozitivisté nejsou přesvědčeni o vyšším vnuknutí a jsou to dnešní pokrokaři. (Březina in Lakomá, 1992)

Na druhou stranu jeho Listy pedagogické nadšeně přijali někteří učitelé právě díky novému pohledu, který odmítal katolické spekulace. Úlehla přiznával, že člověk může v přírodních vědách získat velmi hlubokého poznání, ale je tu podle něj hranice za kterou se člověk nedostane, i kdyby se snažil sebevíc. Úlehlův pohled podnítil ke studiím také Stanislava Vránu, který píše: „Snadno každý porozumí, čím nám byly úvahy Úlehlovy, které směle a odvážně trhaly záhadné a namnoze absurdní předivo církevních dohadů a kombinací a nám se otevíraly nové obzory.” (Vrána in Havelka, 1922)

4.1 Dílo Josefa Úlehly

Literární činnost Josefa Úlehly v pedagogické oblasti má těžiště zejména v publikacích pro samouky a v pedagogických člancích, které vydával.

Za stěžejní díla oblasti filosoficko-pedagogické se považují jeho Listy pedagogické, Plemenné povahy lidské a Zkoumání o výchově člověka, které názorně dokazují rozporuplnost Úlehlovy osobnosti – pedagogický spis uznávané dílo, filosofická díla byla odmítnuta, zkritizována a dokonce označena za nebezpečné publikace.

4.1.1 Učebnice a metodiky

Veškeré učebnice, které Josef Úlehla napsal, byly koncipovány především podle principu samočinnosti a aktivity žáka. Učebnice měly v dětech vzbudit živý zájem o učivo. Některé učebnice byly určeny samoukům, kteří se chtěli zdokonalit v poznávání rostlin, či se chtěli naučit cizí jazyk. Některé jeho učebnice nebyly schváleny, protože neodpovídaly herbartovskému pojetí výuky. V případě díla Čtení o lučbě jej Úlehla sám spálil.

Čtení o přírodě a čtení o lučbě – vydáno 1893, jedná se o Úlehlova první díla pro samouky
O novém vyučování přírodopisu, vydáno ve Sborníku 1907, číslo 5+6
Početnice pro měšťanské školy - zvlášť pro dívky i chlapce, vydáno (1909,1913)
Jak učit počtům (1899)

Metodické rozpravy (1929) – určeno učitelům a samoukům

Dějiny matematiky (1913) – dva díly

Počet infinitesimální (1906) – základy diferenciálních rovnic a integrálních počtů pro samouky

4.1.2 Pedagogická a filosofická díla

4.1.2.1 Listy paedagogické

Kniha byla vydána r. 1899. Jedná se o nejznámější a také o ve své době revoluční dílo. Je to soubor Úlehlových pedagogických myšlenek, článků a promluv, které Úlehla upravil a uspořádal do knihy, která obsahuje 21 kapitol a má 633 stran. V knize se Úlehla věnuje podrobně školství, úloze školy a učitele. Zaznívá zde ostrá kritika herbartovského pedagogického systému a v některých kapitolách nalézáme zmínky o špatném vztahu Němců a Slovanů, o germanizaci a o snaze obrodit český národ. V úvahách o výchově Úlehla vychází z Komenského, Spencera a Milla. Věnuje se také problematice vzdělávání handicapovaných, nebo mimořádně nadaných dětí. Za nejlepší metodu výuky považuje empirickou metodu, která je založená na přímé zkušenosti dítěte. V knize nalezneme dva překlady a to od M. A. Lejkina, kapitolu o dětské opatrovně a H. Huxlyho „Pravé vzdělání a kde je nalézt.“

Kniha vzbudila velký ohlas především u začínajících učitelů, kteří se snažili oprostit od zastaralého školského systému.

4.1.2.2 Zkoumání o původu člověka

Je souhrnem deseti knih, ve kterých Josef Úlehla rozvádí svůj pohled na vývoj lidstva, kultury a náboženství. Rozpracovává zde svou teorii pokojných a zbojných kmenů, tvrdí, že ráz krajiny tvoří člověka lovce, pastýře nebo pěstitele.

Kniha první – Ustálení čeledi lidské

Kniha druhá – Evropské čeledi bojovné a pokojné

Kniha třetí – Říše kněžské

Kniha čtvrtá – Ústrojný život a člověk

Kniha pátá – Osvobozovací rozvoj

Kniha šestá – Panský člověk upadá a hyne

Kniha sedmá – Revoluce

Kniha osmá – O lidské vzdělanosti, jejím původu a rozvoji

Kniha devátá – Rozvoj osvětový dospívá k pomezím dobám

Kniha desátá – Stat' závěrečná, zkoumání se shrnuje a stručně opakuje

4.1.2.3 Plemenné povahy lidské obrazy pro sociologii a pedagogiku

V tomto díle Josef Úlehla rozvádí historii některých věd (matematika, fyzika) a rozvíjí zde svou teorii o lidských čeledích. Můžeme se například setkat s myšlenkou, že mravní kodex každého člověka je jiný, protože se utváří zkušenostmi.

V této publikaci Úlehla odsuzuje katolickou církev za násilí páchané v Evropě a za boj proti vědě a rozumu. Dále se zabývá sociologií jako popisnou a srovnávací vědou.

V knize také píše o Bibli a tvrdí, že kniha vznikla přepisováním v písařské škole za čtyřicet dní a o jejím obsahu tvrdí, že jde o přebásněné legendy, což se snaží dokázat různými odkazy a citacemi na báje starověkých národů.

Obě knihy, jak plemenné povahy, tak zkoumání o výchově člověka byly velice odsuzovány pro svou nevědeckost a nepodloženost.

Úlehla učitelstvo mátl svými podivnými výklady o rasových teoriích...to se plně projevilo v jeho posledních zcela pochybných dílech Plemenné povahy lidské a Zkoumání (Kopáč in Plachý, 1970)

Pobouření také vzbudil Úlehlův vztah k Židům a Plemenné povahy lidské můžeme dnes na některých e-knihkupectvích najít pod heslem propaganda a antisemitismus. Potomci Josefa Úlehly se snaží o odstranění těchto popisů u knihy. Kniha samotná je velice těžká na čtení a porozumění, jedná se o směs kompilací a neověřených fakt. Protižidovské názory, které zde Úlehla prezentuje se nijak nevymykaly dobovému smýšlení některých politiků a zástupců veřejného života. Knihy bychom mohli spíše než za propagandu a antisemitismus považovat za knihy, které nebyly oproti listům pedagogickým zdařilé. Úlehla také neměl podporu akademické obce a vědecké zázemí, což byl zřejmě další důvod, proč se uchýloval k neověřeným zdrojům informací.

4.1.3 Překlady

Herbart Spencer: Vychování rozumové, mravní a tělesné

Herbart Spencer: Dané pravdy mravoučné (The data of ethics)

Scot Viator: Národnostní otázka v Uhrách

E.Backwall: Rada rodičům

M.A. Lejkin: Kapitola o dětské opatrovně

H.Huxly: Pravé vzdělání a kde je nalézt

II PRAKTICKÁ ČÁST

5 Výzkumné šetření

V praktické části diplomové práce budeme vycházet z nejdůležitějších reformních pilířů Josefa Úlehly. Konkrétně se jedná o principy samostatnosti, tedy sebevzdělávání a pedagogické svobody žáka a učitele. Podle principu samostatnosti má být dítě co nejvíce aktivní při získávání nových vědomostí, veškerá touha po poznání musí vycházet z jeho zájmu. Žák v tomto případě nemá být jen pasivní příjemce informací od učitele. Svoboda žáka a učitele spočívá ve volném vedení dítěte učitelem. Dítě podle Josefa Úlehly v prvních ročnících základní školy nepotřebuje učebnice a pevný rozvrh, ale harmonické rozvíjení schopností podle svých zájmů. Učitel by tedy měl mít svobodu ve volbě metod a forem vyučování a měl by mít možnost rozhodovat o rozvržení učiva podle možností svých žáků.

5.1 Hlavní cíl výzkumu

Pomocí výzkumného šetření ověřit, jestli a jak se principy samostatnosti a pedagogické svobody žáka a učitele vypracované Josefem Úlehlou uplatňují v dnešních školách.

5.2 Dílčí cíle

- Vytvořit dotazník
- Jak je využíván princip samostatnosti žáků v současném vyučování
- Zjistit, zda se učitelé samovzdělávají a sebezdokonalují
- Zda je využíván princip volného vedení dítěte v 1. a 2. ročníku základní školy

5.3 Předpoklady

Pro splnění našich cílů jsme si stanovili tyto předpoklady

- Předpokládáme, že v alternativních školách se reformní myšlenky Josefa Úlehly budou praktikovat ve větší míře, než na školách tradičních.
- Předpokládáme, že na všech školách převládá induktivní metoda při výkladu nového učiva.
- Domníváme se, že většina učitelů považuje své vysokoškolské vzdělání za základ, se kterým je třeba dále pracovat.

5.4 Vlastní výzkum

V rámci našeho výzkumného šetření jsme oslovili učitele jak ze státních škol, tak ze škol alternativních (Waldorf, Montessori, Začít spolu, Daltonsý plán).

5.5 Výzkumná metoda

V praktické části jsme ke sběru dat využili kvantitativního výzkumu a to pomocí námi vytvořeného nestandardizovaného dotazníku. Tento typ sběru dat jsme zvolili i proto, abychom mohli oslovit co nejvíce respondentů.

Dotazník je nejfrekventovanější metoda zjišťování údajů a je určený především na hromadné získávání údajů. Můžeme jím získávat velké množství informací při malé investici času. (Gavora, s.122)

Dotazníky jsme rozdávali osobně i prostřednictvím internetové platformy (www.survio.cz), kde jsme vytvořili e-dotazník, který nám umožnil oslovit učitele z alternativních škol po celé České republice. Dotazník (viz příloha 1) byl anonymní a skládal se z osmnácti položek, na které bylo možno vybrat vždy jednu nebo více odpovědí. Jedna otázka byla otevřená a čtyři položky byly polootevřené.

Samotný dotazník je soustava předem připravených a pečlivě formulovaných otázek, které jsou promyšleně seřazeny a na které dotazovaná osoba (respondent) odpovídá písemně. (Chráška, 2016)

5.6 Výzkumný vzorek

Do našeho výzkumu jsme zahrnuli pedagogy z tradičních státních škol a ze škol alternativních. Osloveno bylo dvacet alternativních škol, především prostřednictvím internetového dotazníku. Předpokládali jsme, že alternativní školy budou výzkumu otevřenější. Z dvaceti škol po celé České republice se vrátilo pouhých 15 vyplněných dotazníků. Největší návratnost byla z Montessori škol. Sběr dotazníků z tradičních škol jsme zajišťovali osobně. Rozdáno bylo 43 dotazníků, vyplněno se vrátilo 30.

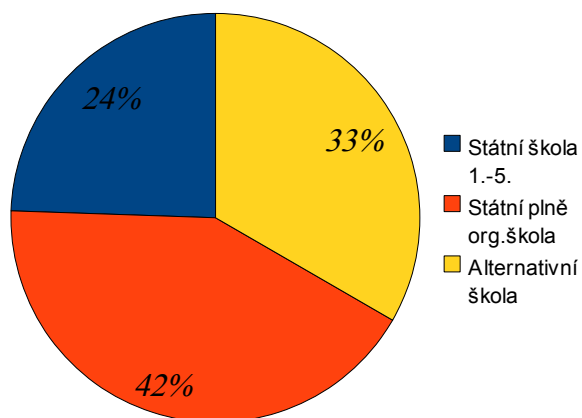
5.7 Vyhodnocení výzkumu

Položka č.1 Druh školy

Cílem této položky, bylo zjistit, zda respondent pracuje na státní či alternativní škole, popřípadě s jakým zaměřením.

tabulka č.1

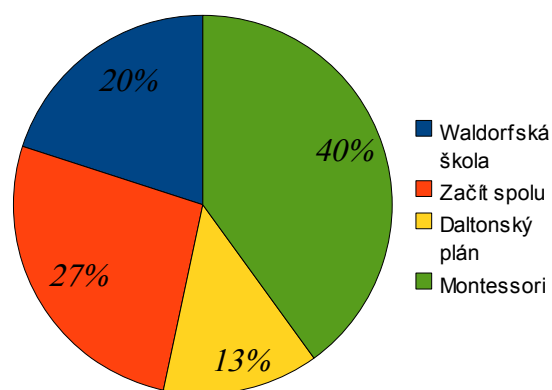
Druh školy	Počet odpovědí
Státní škola 1.-5. ročník	11
Státní plně organizovaná škola	19
Alternativní škola	15
Celkem odpovědí	45

Graf č. 1

tabulka č.2

Alternativní škola	Počet odpovědí
Waldorf	3
Daltonský plán	2
Začít spolu	4
Montessori	6

Graf č. 2

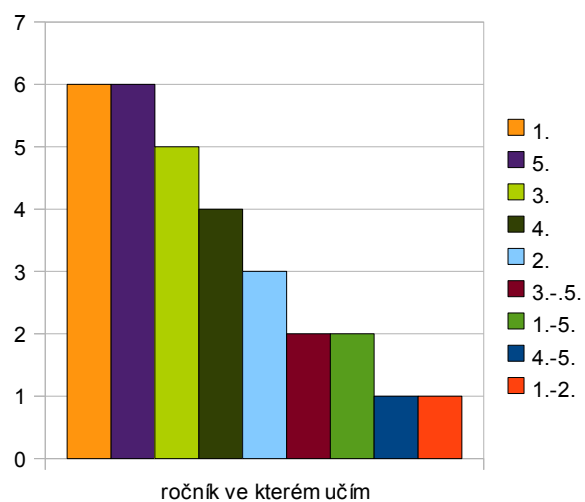
Tato položka zjišťovala, na kterém typu školy pedagog (učitel, -ka) učí.

Položka č.2 Ročník, ve kterém učí

Tato položka zjišťovala, ve kterém ročníku pedagog učí. Díky velkému počtu respondentů z málotřídních škol, se zde často objevují smíšené ročníky.

tabulka č.3 - tradiční školy

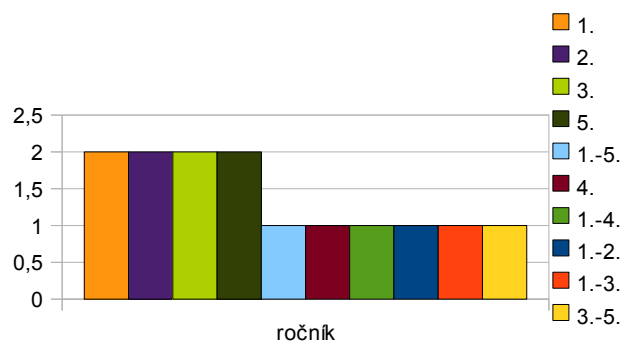
ročník	odpovědi
1.	6
2.	3
3.	5
4.	4
5.	6
3.-5.	2
1.-2.	1
4.-5.	1
1.-.5.	2

Graf č. 3
státní školy

tabulka č.4 - alternativní školy

ročník	odpovědi
1.	2
2.	2
3.	2
4.	1
5.	2
1.-5.	2
1.-4.	1
1.-2.	1
1.-3.	1
3.-5.	1

Graf č. 4 alt. školy

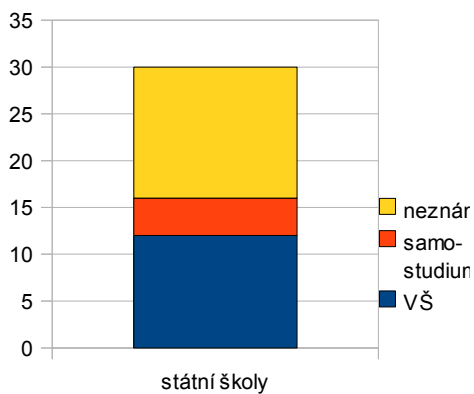
Tato položka byla umístěna do výzkumu z důvodu cíle volného vedení dítěte v prvních ročnících základní školy.

Položka č. 3 - S osobností Josefa Úlehly jsem se seznámil/a

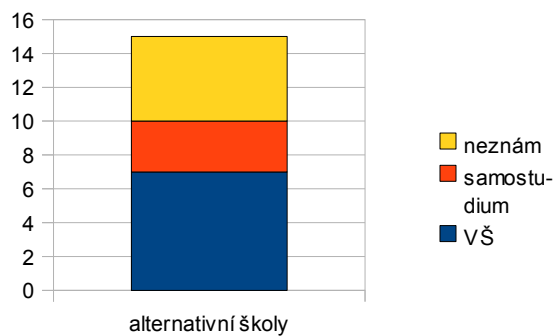
Cílem položky bylo zjistit, zda respondenti znají osobnost Josefa Úlehly a pokud ano, jakým způsobem se seznámili s jeho pedagogickými názory.

tabulka č. 5

Osobnost Úlehly jsem poznala	Odpovědi státní školy	Odpovědi alternativní školy
Na VŠ	12	7
Při samostudiu	4	3
neznám	14	5

graf č. 5

graf č. 6

Z grafů je patrné, že 46,6 % učitelů na státních školách osobnost Josefa Úlehly neznalo. Na školách alternativních Úlehlů neznalo 33,3 % respondentů. Z vysokoškolských studií si Úlehlů zapamatovalo na státních školách 40%, na alternativních 46,6 % pedagogů. Při samostudiu se pak o Úlehlovi dozvědělo 20 % respondentů z alternativních škol a jen 13,3 % ze škol státních.

Celkově se s osobností Josefa Úlehly setkalo ať na VŠ či při samostudiu 53,3 % respondentů působících na státních školách a 66,6 % pedagogů, kteří učí na školách alternativních.

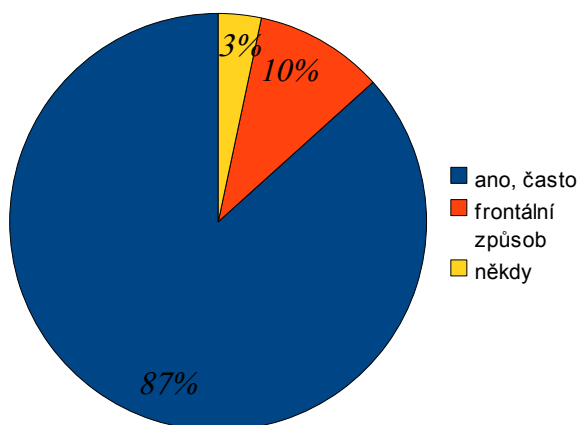
Tato položka prokázala, že jméno Josefa Úlehly je více známo učitelům alternativních škol.

Položka č. 4 - Jako učitel/ka zastávám mimo jiné i roli poradce, konzultanta

Cílem této položky bylo zjistit, zda učitelé jsou pro žáky mimo jiné poradci, konzultanti.

tabulka č. 6

Možnosti	Státní školy	Alternativní školy
Ano, často	26	15
Ne, vyhovuje mi frontální způsob výuky	3	0
Pouze v některých případech, uvěďte.	1 – prv, výchovy	0

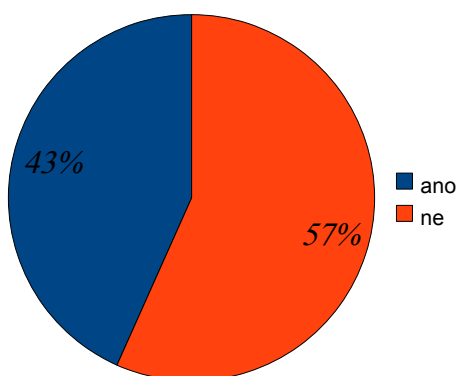
Graf č. 7 státní školy

Z odpovědí vyplývá, že 100% učitelů na alternativních školách plní funkci poradce. Na státních školách většinou tuto funkci učitelé také zastávají, ale 10% dotazovaných dává přednost frontálnímu způsobu výuky. Jeden respondent uvedl, že roli poradce zastává v prvouce a výchovách. Učitelé alternativních škol, kteří se účastnili výzkumu jsou tedy roli poradce žákům otevřenější.

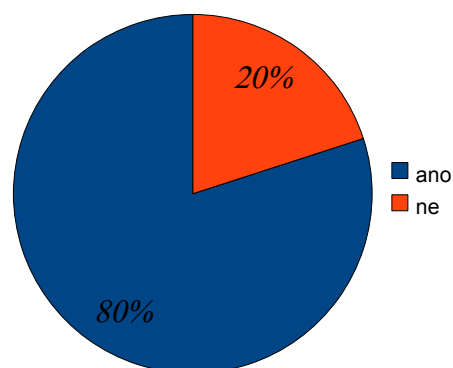
Položka č. 5 - V mé třídě je možné, aby se děti během vyučování volně pohybovaly po prostoru.

tabulka č. 8

Volný pohyb	Státní školy	Alternativní školy
ano	13	12
ne	17	3

graf č. 8 státní školy

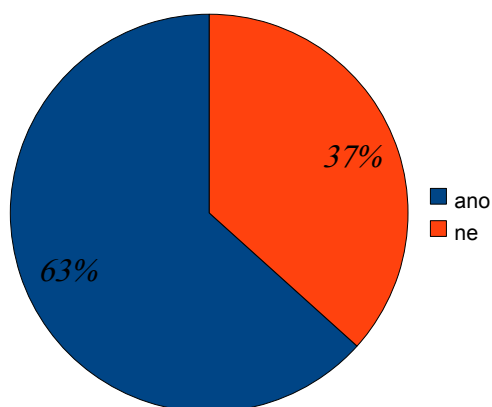
graf č. 9 alternativní školy

Tato položka byla jednou z otázek, které se vztahovaly k cíli pedagogické svobody dítěte a učitele. Jak je patrné, více volného pohybu při vyučování mají děti v alternativních školách.

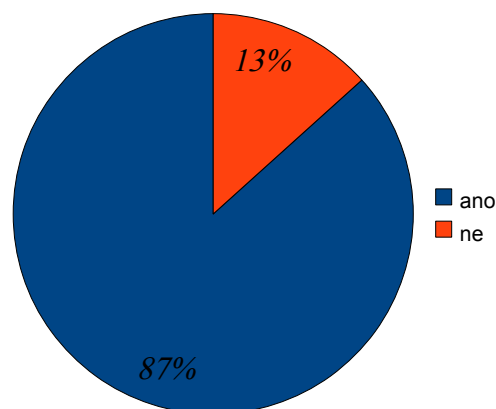
Položka č. 6 – Dokáží si představit 1.a 2 . ročník bez učebnic

tabulka č. 9

učebnice	Státní školy	Alternativní školy
ano	19	13
ne	11	2

Graf č. 10 státní školy

Graf č. 11 alternativní školy

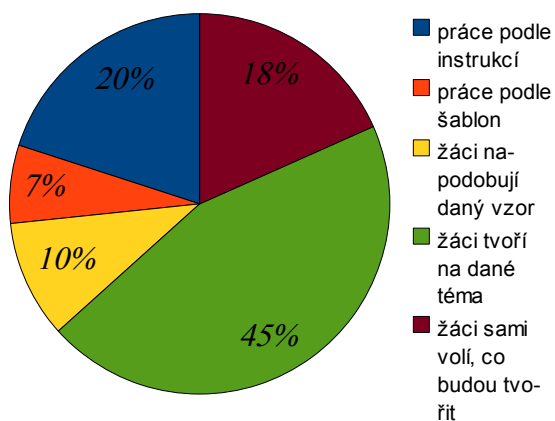
Položka vztahující se k principu volného vedení dítěte v prvních dvou ročnících školy ukazuje, že i na státních školách, kde převládá práce s učebnicí, si respondenti dokáží představit 1. a 2. třídu bez učebnic. V alternativních školách kladně odpovědělo o 24% dotazovaných více, než na státních školách. Předpoklad, že reformní myšlenky Josefa Úlehly o volném vedení dítěte se více praktikují na alternativních školách se tedy v položce č. 5 a v této položce potvrzuje.

Položka č. 7 - Výtvarná výchova v mém ročníku

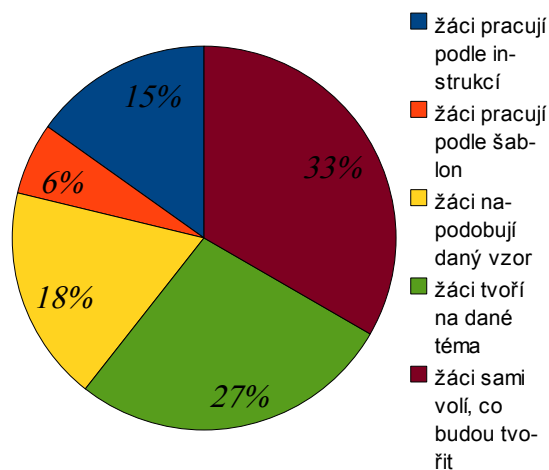
V této položce mohli respondenti zvolit více odpovědí.

Tabulka č. 10

VV v mém ročníku	Státní školy	Alternativní školy
Žáci pracují podle instrukcí	12	5
Žáci pracují podle šablon	4	2
Žáci napodobují daný vzor	6	6
Žáci tvoří na dané téma	27	9
Žáci si sami volí, co budou tvořit	11	11

Graf č. 12 státní školy

Graf č. 13 alternativní školy

Zde bylo cílem zjistit, zda děti mají ve výtvarné výchově možnost si sami zvolit, co budou tvořit. Položka souvisí opět s volným vedením dítěte ve škole. Podle Josefa Úlehly se dítě dokáže výtvarně projevit, když má svobodu ve svém projevu. Odkazoval zde na pokusy

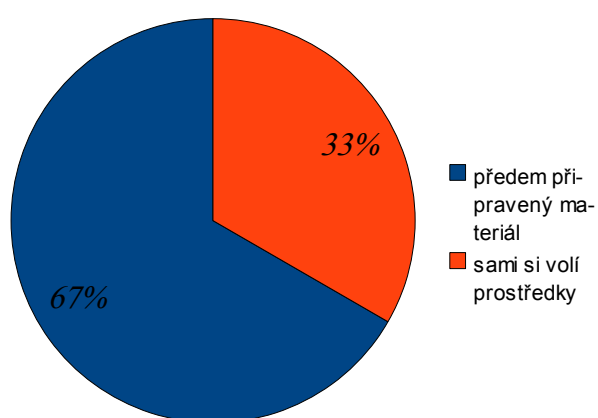
s volným vedením ve výtvarné výchově paní učitelkou Hrejsovou ze Strážnice, která byla Úlehlovou kolegyní ve Strážnici i ve Vídni. Ve státních školách byla nejčastější odpověď, že žáci tvoří na dané téma. V alternativních pak, že si žáci sami volí, co budou tvořit. V obou druzích škol se pak téměř stejně vyskytuje odpověď, že děti pracují podle šablon. Tato položka potvrzuje předpoklad o alternativních školách, co se volného vedení dítěte týče.

Položka č. 8 – Ve VV žáci:

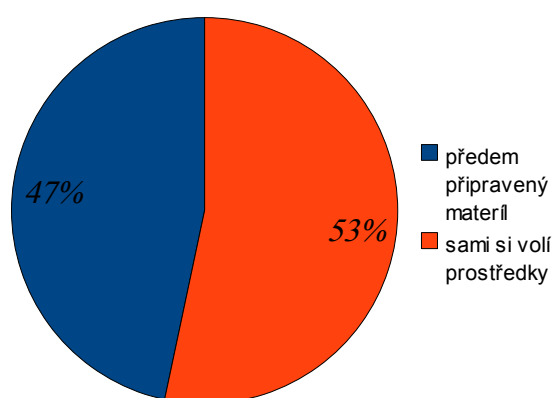
Cílem bylo zjistit, zda mají děti ve výtvarné výchově možnost sami si zvolit výtvarné prostředky k práci.

Tabulka č. 11

Ve VV si žáci	Státní školy	Alternativní školy
Pracují s předem daným materiálem	20	7
Sami volí barvy, pastely...	10	8

Graf č. 14 státní školy

Graf č. 15 alternativní školy

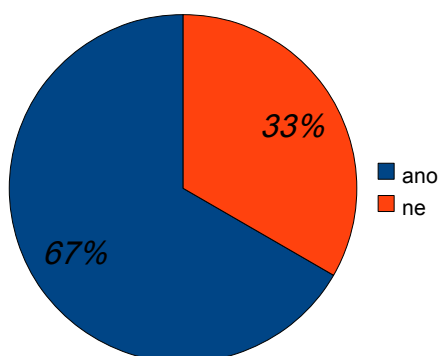
Tato položka ukazuje, že ve státních školách se většinou při výtvarné výchově používá předem daného materiálu. U alternativních škol byly odpovědi téměř vyrovnané. I přesto má ale 53 % dětí na alternativních školách svobodu volby výtvarných pomůcek.

Položka č. 9 Se svými žáky se domlouvám na samostudiu

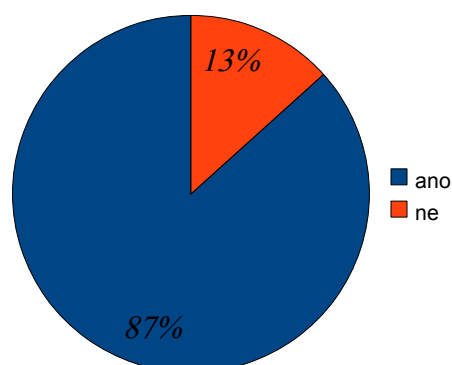
Cílem položky bylo zjistit, zda se učitelé s žáky domlouvají na nějakém druhu samostudia.

Tabulka č. 12

Samostudium	Státní školy	Alternativní školy
ano	20	13
ne	10	2

Graf č. 16 státní školy

Graf č. 17 alt. školy

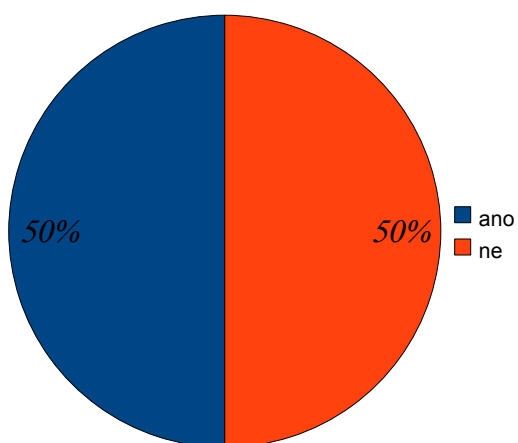
Otázka vztahující se k cíli pedagogické svobody učitele a dítěte dokázala, že na většině alternativních škol se podle dotazovaných učitelé s žáky na samostudiu domlouvají. U škol státních se pro samostudium vyslovalo 67 % respondentů.

Položka č. 10 – Mám možnost upravit rozvrh podle potřeb dětí

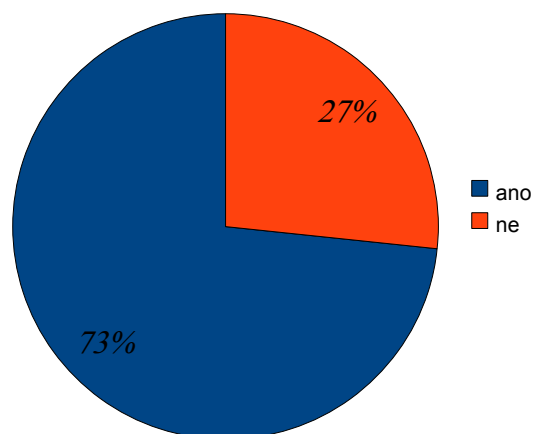
Zde jsme zjišťovali, zda učitelé mohou upravit rozvrh dětem, podle jejich potřeb. Např. Při výuce prvouky se děti budou zajímat o savce a tak místo českého jazyka učitel zařadí ještě jednu hodinu prvouky.

Tabulka č. 13

Úprava rozvrhu	Státní školy	Alternativní školy
ano	15	11
ne	15	4

Graf č. 18 státní školy

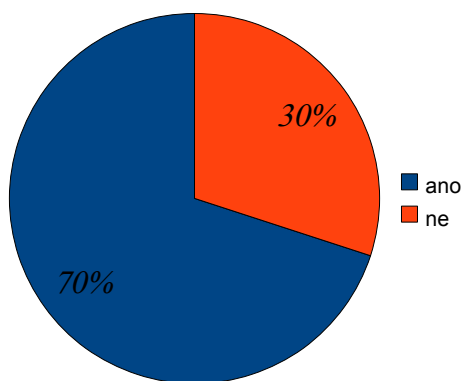
Graf č. 19 alt. školy

Položka č. 11: Induktivní metodu používám jako hlavní metodu při výkladu nového učiva

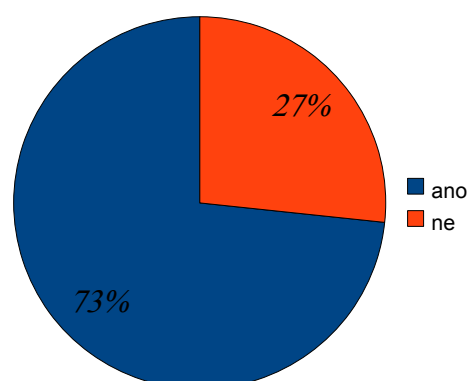
Položka souvisí s cílem samočinností žáků ve škole.

Tabulka č. 14

Induktivní metoda	Státní školy	Alternativní školy
ano	21	11
ne	9	4

Graf č. 20 státní školy

Graf č. 21 alt. školy

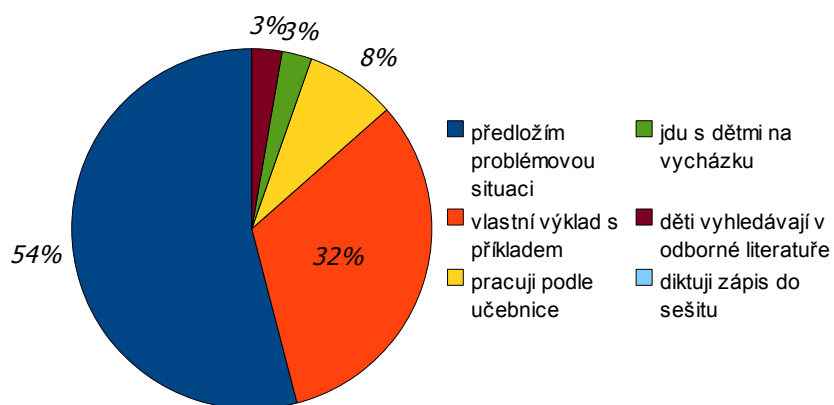
V tomto případě byly odpovědi téměř vyrovnané a to jak u státních, tak u alternativních škol. Induktivní metodu používají pedagogové na obou druhích škol v 70 – 73 %.

Položka č. 12 – Při probírání nové látky nejčastěji:

Zde se jednalo o škálovou položku. Respondenti měli očíslovat nabízené možnosti od *nejčastěji* po *vůbec*. Někteří respondenti uvedli u více odpovědí stejnou míru důležitosti. Položka se váže k cíli samočinnosti žáků, kdy při nastoleném problému musí žák vyvinout vlastní úsilí k jeho vyřešení.

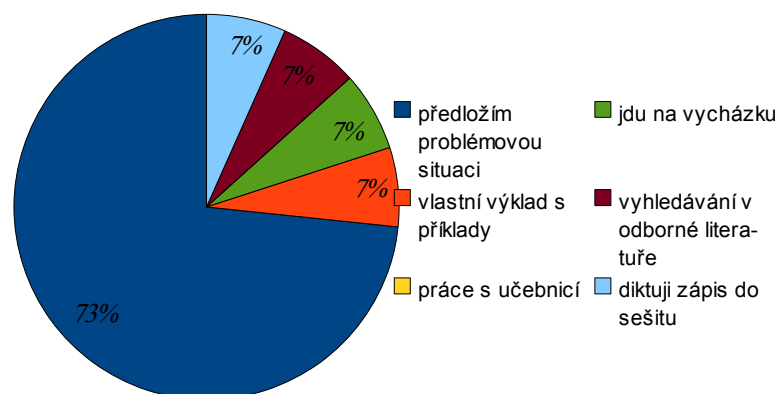
Tabulka č. 15

Při probírání nové látky nejčastěji :	Státní školy	Alternativní školy
Předložím problémovou situaci	20	11
Vedu vlastní výklad s příklady	12	1
Pracuji podle učebnice	3	-
Jdu s dětmi na vycházku	1	1
Děti vyhledávají v odborné literatuře	1	1
Diktuji zápis do sešitu	-	1

Graf č. 22 státní školy

Ve státních školách učitelé nejčastěji předkládají problémovou situaci. Tedy podněcují žáka k vlastní aktivitě. Nejméně učitelé na státních školách používají diktování zápisu do sešitu. Tuto variantu podle dotazníkového šetření na státních školách vůbec nepoužívá 76,6 % respondentů.

Graf č. 23 alt. školy

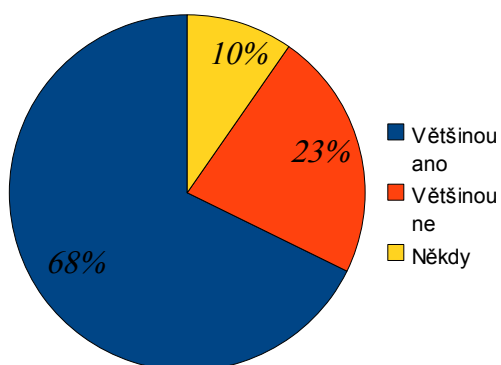
Také u alternativních škol volí většina respondentů předložení problémové situace. 86,6% dotazovaných pak vůbec nediktuje zápis do sešitu.

Položka č. 13 – Před samotným výkladem nového učiva předkládám problémové úlohy

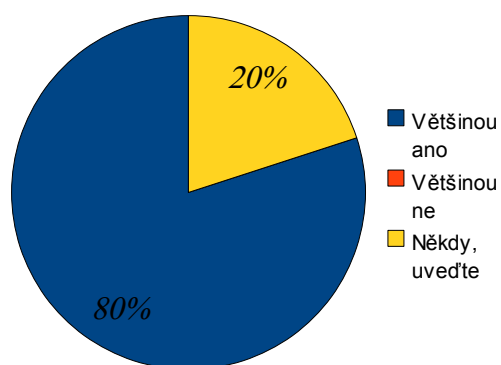
Tato položka byla polootevřená, respondenti měli na výběr ze dvou variant a třetí mohli doplnit. Opět zde sledujeme princip samočinnosti a aktivity žáků při výuce.

Tabulka č. 16

Problémové úlohy	Státní školy	Alternativní školy
Většinou ano	21	12
Většinou ne	7	0
Jen někdy, uveďte	2- Matematika	2 – Matematika 1 – navazují na to, co děti znají

Graf č. 24 státní školy

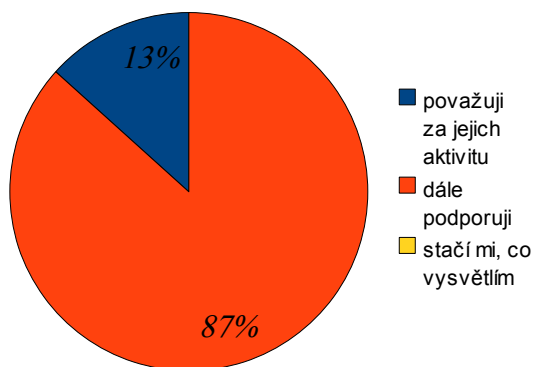
Graf č. 25 alt. školy

Položka č. 14 – Vlastní bádání žáků k některému tématu:

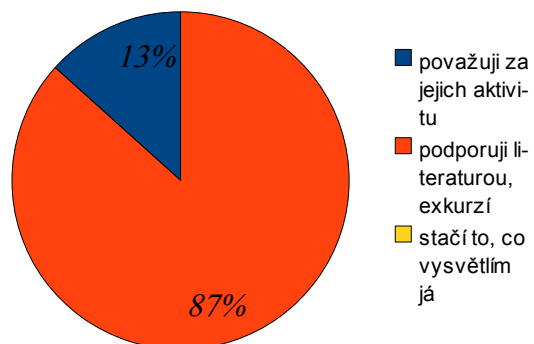
Otázka souvisí se samočinností žáků. Chtěli jsme zjistit, zda učitelé podporují samostatný zájem žáků o učivo.

Tabulka č. 17

Vlastní bádání žáků	Státní školy	Alternativní školy
Považuji za čistě jejich aktivitu	4	2
Dále podporuji literaturou, exkurzí..	26	13
Stačí mi to, co vysvětlím já.	0	0

Graf č. 26 státní školy

Graf č. 27 alt. školy

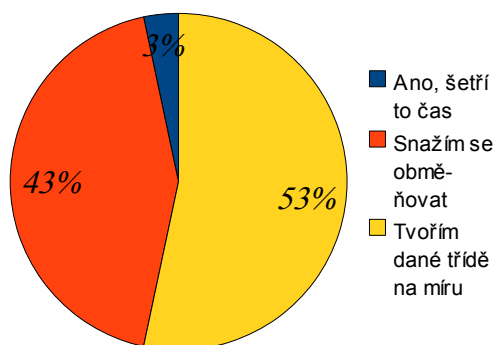
U této položky se obě skupiny dotazovaných přesně shodly. Položka ukázala, že pedagogové oceňují a podpoří vlastní bádání dětí k tématu, které je zajímavé.

Položka č. 15 – Přípravy na hodiny používám opakovaně

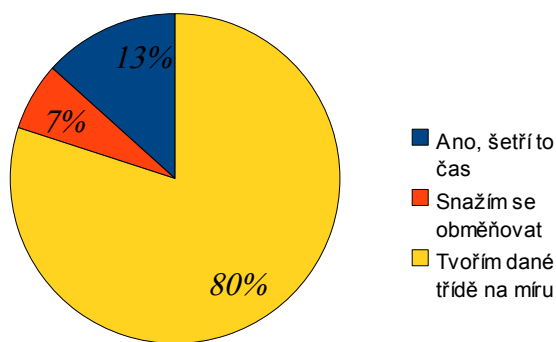
Cílem položky bylo zjistit, zda učitelé přizpůsobují učivo dané třídě podle složení žáků ve třídě, jejich schopností atd..

Tabulka č. 18

Přípravy do hodin používám	Státní školy	Alternativní školy
Ano, šetří to čas	1	2
Snažím se je obměňovat	13	1
Tvořím dené třídy na míru	16	12

Graf č. 28 státní školy

Graf č. 29 alt. školy

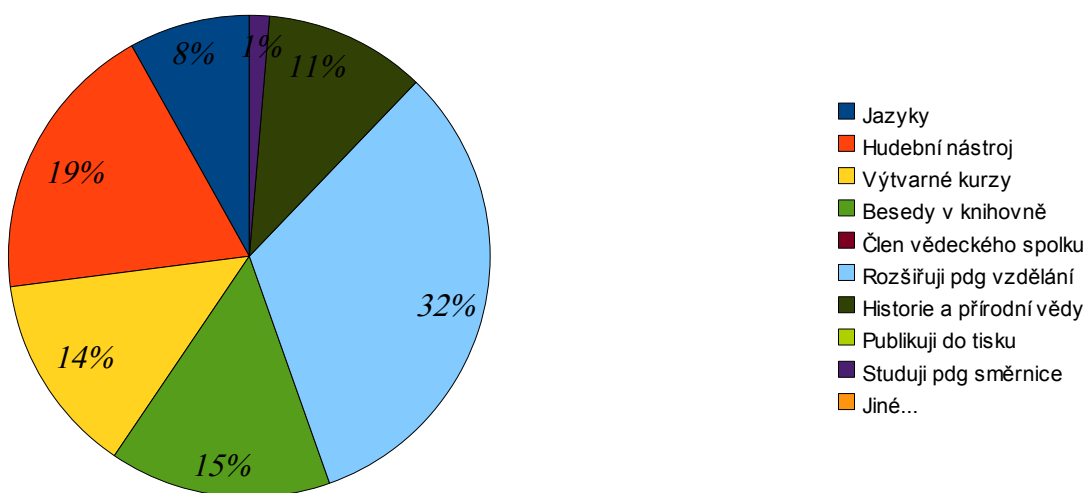
Z grafů je patrné, že na alternativních školách se tvoří více "na míru", tedy přípravy podle složení dětí ve třídě, jejich dovedností a individuálních schopností. Na státních školách své přípravy obměňuje 43% respondentů. Stále stejné přípravy z důvodu šetření času na alternativních školách používá 13% dotazovaných, což je více než na školách státních, kde je to pouze 3%.

Položka č. 16 Ve svém volném čase pravidelně

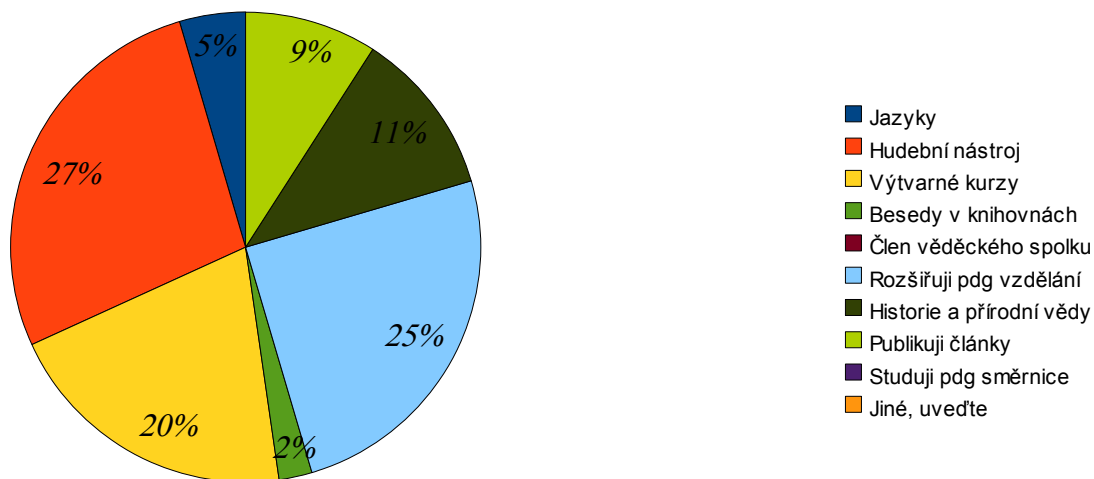
Položka souvisí s cílem zjistit, zda se i učitelé sami aktivně vzdělávají. Bylo možné označit více odpovědí. Josef Úlehla předpokládal, že stejně jako žáci i učitelé se mají samovzdělávat. Toto samoučení nemá ale vycházet z vnější motivace, ale ze zájmů samotného učitele.

Tabulka č. 19

Ve svém volném čase pravidelně	Státní školy	Alternativní školy
Navštěvuji jazykovou školu	6	2
Učím se na hudební nástroj	14	12
Výtvarné kurzy a ruční práce	10	9
Navštěvuji besedy v knihovnách	11	1
Jsem členem vědeckého spolku	0	0
Rozšiřuji si vzdělání v pdg. oblasti	24	11
Zajímám se o historii a přírodní vědy	8	5
Publikuji a přispívám články do tisku	0	4
Studuji pedagogické směrnice a připomínkuji je	1	0
Jiné, uveďte...	0	0

Graf č. 30 státní školy

Graf č. 31 alt. školy

Zjistili jsme, že učitelé státních škol se nejvíce věnují rozšiřování svého pedagogického vzdělání a hře na hudební nástroj. Na alternativních školách byly odpovědi téměř totožné. Nejvíce se učitelé zaměřují na hru na nástroj a rozšíření vzdělání. Nejméně se dotazovaní věnují studování pedagogických směrnic, cizím jazykům a návštěvám knihoven.

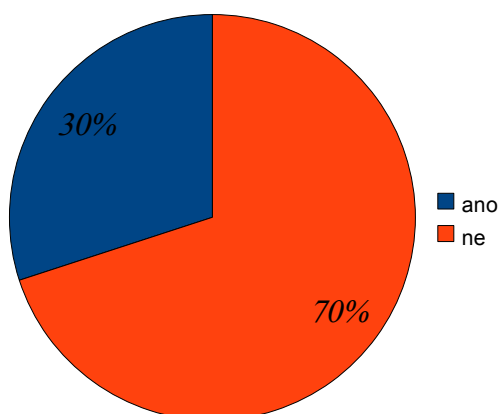
Z alternativních škol se 9 % dotazovaných věnuje psaní článků s pedagogickou tematikou, ze státních škol byla odpověď 0. Žádný z respondentů se pak ve svém volném čase není členem žádného vědeckého spolku.

Položka č. 17 – Vedu si deník své pedagogické praxe

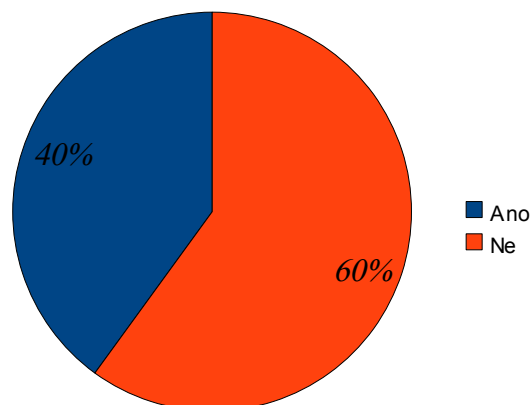
Deníkem praxe jsme zjišťovali, zda si učitelé dělají poznámky z praxe, které je obohacují, nebo naopak donutily k zamyšlení, či změně některých postupů ve výuce. Josef Úlehla doporučoval pedagogům vést si deníky, do kterých by si zaznamenávali nejdůležitější poznatky z praxe. Položka souvisí se sebezdokonalováním pedagogů.

Tabulka č. 20

Deník praxe	Státní školy	Alternativní školy
ano	9	6
ne	21	9

Graf č. 32 státní školy

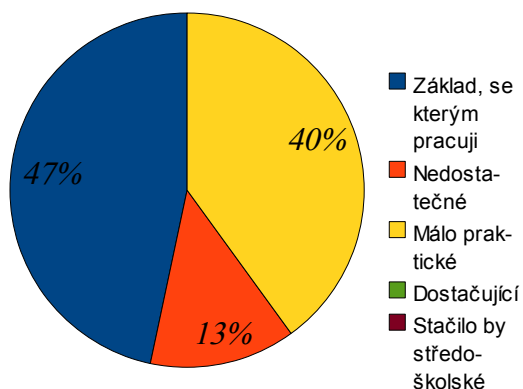
Graf č. 33 alt. školy

Položka č. 18 – Vysokoškolské vzdělání učitele považují za:

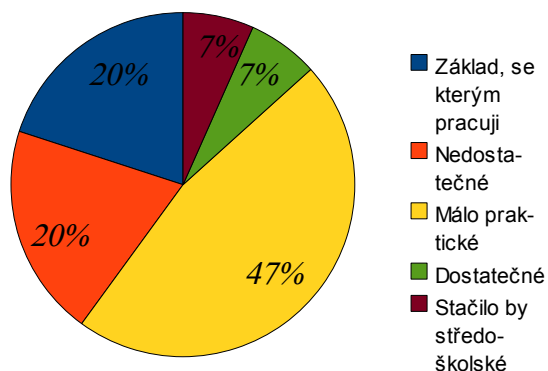
Souvisí opět se sebevzděláváním učitele. Je pro dnešní učitele vysokoškolské vzdělání dostačující, nebo ho vnímají jako základ, na který lze dále navázat.

Tabulka č. 21

Vš vzdělání považují za	Státní školy	Alternativní školy
Nezbytný základ se kterým dále pracuji	14	3
Nedostatečné	4	3
Málo praktické	12	7
Dostačující, netřeba dalšího vzdělávání	0	1
Stačilo by mi středoškolské vzdělání	0	1

Graf č. 34 státní školy

Graf č. 35 alt. školy

Poslední položka dotazníku byla spojená s cílem sebevzdělávání učitelů. Chtěli jsme zjistit jejich přístup k vysokoškolskému vzdělání. Předpokládali jsme, že více než polovina učitelů bude vš vzdělání považovat za nezbytný základ, se kterým je třeba dále pracovat. Výsledky ale ukázaly, že na státních školách tak tomu je jen ve 47% a 40% respondentů označilo vysokoškolské vzdělání za málo praktické. Pedagogové z alternantivních škol nejvíce odpověděli, že vš vzdělání je málo připravilo na praxi a jeden respondent odpověděl, že středoškolské vzdělání by mu plně postačovalo.

6 Výsledky výzkumného šetření

Po vyhodnocení všech položek zde shrneme výsledky, ověříme hlavní cíl diplomové práce a předpoklady, které jsme si na začátku našeho výzkumu stanovili.

Hlavním cílem bylo zjistit, jestli a jak se principy samočinnosti a volného vedení dítěte, které Josef Úlehla považoval za hlavní reformní pilíře uskutečňují v dnešních školách a jakým způsobem. K hlavnímu cíli jsme měli dány dílčí cíle.

- Dílčí cíl využívání **principu samočinnosti žáků ve vyučování** – K tomuto se vztahovaly položky 9, 11, 12, 13 a 14. Učitelé používají většinou induktivní metodu při výkladu nové látky (70 % na státních školách a 73% na školách alternativních). Velmi často také dětem předkládají problémové situace (státní školy 54%, alternativní školy 73%), kdy je žákovi dán problém, který ho zaujme a vzbudí jeho vnitřní motivaci. Žák se pak snaží všemi možnými způsoby najít správné řešení. Pedagogové také uvedli, že z 87% ocení, když dítě vyvine vlastní aktivitu k nějaké části učební látky. Takovému dítěti pak učitelé doporučují vhodnou literaturu, nebo zvolí exkurzi. Se svými žáky se na samostudiu domlouvá 87% učitelů alternativních škol a 67% učitelů na státních školách. Ve všech uvedených položkách, krom položky č. 14, kdy byly odpovědi obou druhů škol stejné (87%) se principu samočinnosti žáků využívá ve větší míře v alternativních školách.
- Položky 4, 5, 6, 7, 8, 10 souvisely s **volným vedením dítěte**. Z výzkumu vyplývá, že na velké většině alternativních škol se děti mohou volně pohybovat po třídě během vyučování (80%). 100 % pedagogů alternativních škol působí jako poradce pro žáky a v 73% si mohou upravit rozvrh podle potřeb dětí. Na státních školách zastává post konzultanta 87%, volně se může pohybovat jen 43% dětí. Co se používání učebnic v prvních dvou ročnících týče, 63% učitelů státních škol si takovouto výuku dokáže představit. U alternativních škol to pak bylo 87% dotazovaných.

Během výtvarné výchovy si žáci na alternativních školách mohou z 33% zvolit, co sami budou tvořit a z 53% si sami vybírají výtvarné prostředky. Na státních školách si děti sami volí téma jen z 18% a z 67% pracují s předem připraveným materiálem. Princip volného vedení dítěte se tedy více uplatňuje na školách alternativních.

- K principu, který se zabývá **samovzděláváním a sebezkonalováním učitele** se vztahují položky 15, 16, 17 a 18. Týkají se používání příprav do hodin, které „na míru“ dané třídě toví na státních školách 53 % na alternativních školách 80 % dotazovaných. Deník své pedagogické praxe si vedou pedagogové alternativních škol ve 40% případech a 30% na školách státních.

Svůj volný čas věnují učitelé obou druhů škol především rozšiřování vzdělání v pedagogické oblasti. V této položce žádné zásadní rozdíly nebyly, pedagogové se nejvíce věnují hudbě, návštěvám knihoven a výtvarným kurzům.

Vysokoškolské vzdělání považují respondenti ze státních škol za nezbytný základ, se kterým dále pracují ale také za málo praktické. Učitelé alternativních škol pak na tento druh vzdělání nahlíží jako na málo praktické a nedostatečné.

Poslední položkou se nepotvrdil předpoklad, že většina učitelů považuje vysokoškolské vzdělání za základ, se kterým je třeba dále pracovat.

6.1 Vyhodnocení hlavního cíle výzkumu

Reformní myšlenky Josefa Úlehly jako princip samočinnosti dítěte, princip volného vedení a sebezkonalování učitele se na dnešních školách uskutečňují. Výzkum, který jsme provedli, potvrdil náš předpoklad, že alternativní školy s těmito prvky pracují více, než školy státní.

Josef Úlehla v těchto principech viděl základy úspěšného výchovně-vzdělávacího procesu a považoval za důležité, aby se dítě ve škole cítilo svobodně a bylo centrem pozornosti. Podle něj, učitel, který vzbudí v dítěti živý zájem bude mít u dítěte úspěch. Nebude pak třeba vynucené autority, ale vznikne přirozený vztah, kdy dítě bude k učiteli vzhlížet a obdivovat jeho znalosti. Pedagogické myšlenky Josefa Úlehly jsou sice bližší alternativnímu školství, ale výzkum ukázal, že mají své místo i na školách státních.

Učitelé také pracují na svém vlastním vzdělávání. Podle Úlehlovy teorie, je člověk učitelem celý život a učí nejen žáky ve škole, ale učí i sám sebe. Neměl by se spoléhat jen

na vysokoškolská studia, ale měl by neustále rozšiřovat své obzory. Učení a sebeučení je pro učitele podle Úlehly přirozené. Pedagog by měl mít neustálou vnitřní motivaci zdokonalovat se v tom, co jej zajímá, měl by si dělat poznámky o své práci a čerpat z nich zpětnou vazbu.

6.2 Souhrn a doporučení

Tato diplomová práce měla za úkol přiblížit život, práci a dílo reformního pedagoga Josefa Úlehly a jeho vliv na reformu školství.

Teoretická část se zabývala dobou, v níž Josef Úlehla žil a která měla velký vliv na utváření jeho osobnosti. Kapitoly zaměřené na jeho život a práci učitele přináší zajímavý obraz pedagoga, který se snaží oprostit od církevního tlaku, usiluje o lepší postavení školy a učitele ve společnosti, ale hlavně se orientuje především na potřeby a schopnosti svých žáků, což tehdejší školský systém neuznával a dokonce trestal. Při psaní kapitoly o vídeňských besedách jsme narazili na nesrovnalosti ohledně délky pobytu Josefa Úlehly ve Vídni, ale díky usilovné práci a hlavně díky informacím od Úlehlovy pravnučky se nám podařilo zjistit příčinu těchto nesrovnalostí a uvést je na správnou míru.

V dalších kapitolách rozvádíme Úlehlovy návrhy školských osnov a principy volné školy, o kterých se vedly velmi živé diskuse mezi tehdejšími reformními pedagogy. Nicméně Úlehlovy návrhy významně přispěly k reformě československého školství a Josef Úlehla měl své stoupence nejen mezi pedagogy, ale například jej velmi uznával Tomáš Garrigue Masaryk, který mu vyjádřil vděčnost za překlady Spencerových knih. Dále jsme se zabývali publikacemi, které Úlehla vydal, z nichž jsme podrobněji rozvedli mimo jiné i Listy pedagogické, které motivovaly spousty mladých učitelů k hledání nového směru.

Filosofické myšlenky Josefa Úlehly pro nás byly překvapivé. Na rozdíl od jeho pedagogických návrhů se setkaly s velkou kritikou nejen pro svou neobjektivnost, ale i pro antisemitistické prvky. Nicméně mnohé z jeho názorů byly poznamenány dobou, ve které Josef Úlehla žil a snažil prosazovat nový pedagogický směr i za cenu osobní perzekuce. Nelze tedy všechny hromadně odsoudit. Například výklad plemenných povah lidských je velmi složitý a naprosto se vymyká pedagogické činnosti Úlehly.

Pro praktickou část jsme sestavili nestandardizovaný dotazník, který vyplňovali respondenti ze státních i alternativních škol. 42% respondentů uvedlo, že Josefa Úlehu neznají.

Výzkum potvrdil naše předpoklady, že se reformní pedagogické principy Josefa Úlehly využívají více na alternativních školách, než na státních školách. Dále jsme potvrdili, že na obou typech škol převládá induktivní metoda, při výkladu nového učiva. Předpokládali jsme také, že učitelé budou vnímat pedagogické vysokoškolské vzdělání jako základ, se kterým dále pracují, ale učitelé tohoto typu vzdělání vytýkali, že je málo praktické a nedostatečné.

Hlavní cíl měl zjistit, jak a jestli vůbec se pedagogické principy navržené Josefem Úlehlou praktikují na českých školách. Tyto prvky výchovně-vzdělávacího procesu se na školách vyskytují, na státních školách v menší míře, což ale může být dáno velkými počty dětí ve třídách a přístupem ze strany vedení školy. Při osobním zadávání dotazníků se nám někteří učitelé svěřili, že prvky volného vedení by rádi ve své třídě použili, ale vedení školy to neumožňuje.

Závěrem naší práce bychom doporučovali, aby si učitelé vedli záznamy ze své pedagogické praxe, které jim mohou pomoci ať už jako součást kasuistiky, či jako zpětná vazba jejich práce. „*Podstatnou součástí učení jsou procesy zpětnovazební informace, jejího příjmu a zpracování při sebekontrolé a regulaci činnosti, a postupné zdokonalování těchto procesů.*” (Čáp, 2001, s. 84)

Vysokoškolské vzdělání by měli pedagogové brát jako základ, který je důležitý pro další vzdělávání a sebezdokonalování učitele. Souhlasíme s tvrzením Josefa Úlehly, že učitel by měl být mistrem toho, co učí a neměl by se omezovat na strohý výklad, ale měl by, v případě zájmu žáků, dokázat odpovídat na doplňující otázky, nebo alespoň doporučit žákům vhodnou odbornou literaturu k samostudiu. Úlehlův pozitivní přístup k žákům a vyučovacímu procesu by měl být základem pedagogického taktu každého učitele. Učitel, přistupující k žákům aktivně a se zájmem je pro děti velice dobrou motivací a příkladem. Pedagogické principy vytyčené Josefem Úlehlou jsou na našich školách v různých formách stále živé. Domníváme se, že odkaz, který Josef Úlehal zanechal velice ovlivnil formující se školství nově vznikajícího Československa a jeho práce nezůstane zapomenuta.

7 Seznam použitých zdrojů

ČÁP, Jan. MAREŠ, Jiří. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001, s.656, ISBN 80-7178-463-X.

GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, 2008.

HAVELKA, Emanuel. *O Pedagogických a školských reformách Josefa Úlehly podle jeho filosofie a praxe*. Praha: Pokrok, 1933.

HAVELKA, Emanuel. *Úlehla, Zpomínky a úvahy k jeho sedmdesátinám*. Brno: Ústřední spolek učitelský na Moravě a Slezsku, 1922.

HAVELKA, Emanuel. *Josef Úlehla. Život a dílo*. Zábřeh: Edice Komenského, 1912.

HOFMANN, Franz. *J. F. Herbart a jeho pedagogika*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977.

CHRÁSKA, Miroslav. *Úvod do výzkumu v pedagogice*. Olomouc: UP, 2006.

CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu*, Grada 2016
ISBN 978-80-247-5326-3.

JŮVA, Vladimír. *Stručné dějiny pedagogiky*, Brno: PAIDO, 2007.
ISBN 978-80-7315-151-5

KANTOROVÁ, Jana, a kol. *Vyborné kapitoly z obecné pedagogiky I*, Olomouc: HANEX, 2008, ISBN 978-80-7409-024-0

KANTOROVÁ, Jana a kol. *Vybrané kapitoly z obecné pedagogiky II*, Olomouc: HANEX, 2010, ISBN 978-80-7409-030-1

KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny školství a pedagogiky v Československu*, Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971.

KOPÁČ, Jaroslav. *Josef Úlehla a moravské učitelstvo*, Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1967.

KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867-1914*, Brno: Universita J.E.Purkyně, 1968.

KOŤA, J. RÝDL, K. *Poslání učitele a reformní pedagogika v československu*, Praha: Pedagogické fakulta univerzity Karlovy, 1992. ISBN 0862-4461.

KORDIOVSKÝ, Emil. Kolektiv autorů. *Podivín, vlastivědný sborník jihomoravského města*, Brno: Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1997, ISBN 80-85-048-68-X

LAKOMÁ, Emilie. *Úlomky hovorů Otakara Březiny*, Brno: Jota a Arca, 1992.

List z kroniky školy Klobouky u Brna, poskytnuto ředitelem školy.

PÁNKOVÁ, Markéta. KASPEROVÁ, Dana. *Meziválečná školská reforma v Československu*, Praha: Academia, 2015. ISBN – 978-80-200-2496-1

POZŮSTALOST – rodinný archiv, dopisy, články, fotografie, osobní korespondence, e-komunikace.

PLACHÝ, František. *Josef Úlehla. Bibliografie*. Brno: Státní pedagogická knihovna, 1970.

PRŮCHA, Jan. *Moderní pedagogika*, Praha: Portál, 2002, s.488, ISBN 80-7178-631-4.

RÝDL, Karel, VÁŇOVÁ Růžena. *Výchova a vzdělání v českých zemích, díl 4*. Praha:

Karolinum, 1992, s. 311, ISBN 807066672.

ŠILHA, Milan. *Vzpomínky na Josefa Úlehlu jeho život a dílo*. Výňatek z rukopisu, zdroj: Tishova knihovna, pozůstalost.

ÚLEHLA, Josef. *Zkoumání o výchově člověka*. Praha: Dědictví Komenského, 1924.

ÚLEHLA, Josef. *Rozpravy metodické*. Praha: Dědictví komenského, 1929.

ÚLEHLA, Josef. *Plemenné povahy lidské*, Lipov: na vlastní náklady, 1932.

ÚLEHLA, Josef. *Úvaha o budoucí volné škole československé*, Brno: Družstvo Mosavsko-Slezské revue, 1920.

ÚLEHLA, Ivan. *Děd Josef Úlehla, kapitola z rodinné kroniky*, zdroj Tilshova knihovna – pozůstalost.

VRÁNA, Stanislav. *Josef Úlehla – jeho myšlenky a snahy o novou školu*, Brno: Odbor ústředního spolku učitelského na Moravě a ve Slezsku, 1922.

<https://violet.katabrozova.cz/?ln=cZ>

http://www.kostka-skola.cz/archiv/soubor/KOSTKA-74664-clanek-ve-zkole--ceskoslovenske-a-ceske-skolstvi-v-promenach-casu_docx.pdf

<http://antikvariat-cesko.cz/kniha/ulehla-josef-plemenne-povahy-lidske-obrazy-pro-sociologii-a-pedagogiku-1932-21411>

http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=3473

<http://www.obecclipov.cz/o-obci/d-7924/p1=315http://www.domuvek.cz/hist.html>

8 Seznam příloh

1. Dotazník k výzkumnému šetření
2. Fotografie s pravnučkou Josefa Úlehly Kateřinou Brožovou

Příloha č. 1 dotazník k výzkumné části

Vážení kolegové, kolegyně,

jmenuji se Zuzana Pálková a studuji 5. ročník oboru Učitelství pro první stupeň na PdF UP v Olomouci. Touto cestou bych Vás chtěla požádat o vyplnění dotazníku, který jsem sestavila k výzkumné části své diplomové práce o osobnosti Josefa Úlehly a jeho vlivu na reformu základní školy. Mým cílem je získat informace, zda a jakým způsobem se reformní myšlenky a principy Josefa Úlehly uplatňují v současných školách, ať tradičních, nebo alternativních.

Vyplnění dotazníku Vám nezabere více než 15 minut, Vaši odpověď (popř. odpovědi) zakroužkujte.

Pokud budete mít jakékoliv dotazy k mému výzkumu, nebo zájem o zaslání jeho výsledků, můžete mě kontaktovat na zuzkapalkova@seznam.cz

Děkuji Vám za Váš čas. Zuzana Pálková

1. Druh školy, na které pracuji

a, státní škola 1. - 5. ročník

b, státní plně organizovaná škola

c, alternativní škola, uvěďte zaměření školy _____

2. Uveďte ročník, ve kterém učíte _____

3. S osobností Josefa Úlehly jsem se seznámila

a, na VŠ

b, při mém samostudiu

c, neznám

4. Jako učitel(ka) zastávám,při vyučování kromě jiného i roli poradce, konzultanta -

a, ano, často

b, ne, vyhovuje mi frontální způsob výuky

c, pouze v některých předmětech, uveďte_____

5. V mé třídě je možné, aby se děti při vyučování volně pohybovaly po prostoru

a, ano

b, ne

6. Dokáži si představit práci v 1. a 2. ročníku bez učebnic

a, ano

b, ne

7. Výtvarná výchova v mém ročníku (může být více než jedna odpověď)

a, žáci pracují podle instrukcí

b, žáci pracují podle šablon

c, žáci napodobují mnou daný vzor

d, žáci tvoří na zadané téma

e, žáci si sami volí, co budou tvořit

8. Ve VV žáci

a, pracují s předem nachystaným materiálem

b, sami volí barvy, pastely, plastelínu...

9. Se svými žáky se domlouvám na samostudiu

a, ano

b, ne

10. Mám možnost upravit rozvrh podle potřeb dětí

a, ano

b, ne

11. Induktivní metodu používám jako hlavní metodu při výkladu nového učiva

a, ano

b, ne

12. Při probírání nové látky nejčastěji (očísľujte od 1 – nejčastěji, 6– vůbec)

- a, předložíím problémovou situaci
- b, vedu vlastní výklad s příklady
- c, pracuji podle učebnice
- d, jdu s dětmi na vycházku
- e, děti vyhledávají v odborné literatuře
- f, diktuji zápis do sešitu

13. Před samotným výkladem nového učiva předkládám dětem problémové úlohy

- a, většinou ano
- b, většinou ne
- c, pouze v některých předmětech, uveďtě, prosím _____

..

14. Vlastní bádání žáků k některému tématu

- a, považuji za pouze jejich aktivitu
- b, dále podporuji doporučenou literaturou, exkurzí
- c, stačí mi to, co vysvětlím já

15. Své přípravy do hodin používám opakovaně

- a, ano, šetří to čas
- b, snažím se je obměňovat
- c, přípravy tvořím dané třídě na míru

16. Ve svém volném čase pravidelně (může být více než jedna odpověď)

- a, navštěvuji jazykovou školu
- b, učím se na hudební nástroj
- c, výtvarné kurzy a ruční práce
- d, navštěvuji besedy v knihovnách
- e, jsem členem vědeckého spolku, uveďte _____

f, rozšiřuji si vzdělání v pedagogické oblasti
g, zajímám se o historii a přírodní vědy
h, publikuji a přispívám články do tisku
ch, studuji pedagogické směrnice a připomínkuji je
i, jiné _____

17. Vedu si deník své pedagogické praxe

- a, ano
- b, ne

18. Vysokoškolské vzdělání učitele považuji jako

- a, nezbytný základ se kterým dále pracuji
- b, nedostatečné
- c, málo praktické
- d, dostačující, netřeba dalšího vzdělávání
- e, stačilo by mi středoškolské vzdělání

Děkuji Vám za Váš čas.

Zuzana Pálková

Příloha č. 2

Společná fotografie s pravnučkou Josefa Úlehly Kateřinou Brožovou. Fotografie byla pořízena při našem setkání v Praze. Fotografii v naší práci používáme se souhlasem paní Brožové.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Zuzana Pálková
Katedra:	Primární a preprimární pedagogiky
Vedoucí práce:	Mgr. Alena Vavrdová Ph.D
Rok obhajoby:	2016/2017

Název práce:	Osobnost Josefa Úlehly a jeho vliv na reformu základní školy
Název v angličtině:	Personality of Josef Úlehla and his impact on the elementary school reform
Anotace práce:	Práce se zabývá pedagogickými myšlenkami Josefa Úlehly a jeho vlivu na reformu školství. Výzkum se zaměřil na uplatňování těchto reformních principů v dnešní době a to jak na školách státních, tak na alternativních školách.
Klíčová slova:	Josef Úlehla, reforma školy, pedagogika
Anotace v angličtině:	My thesis follows up Josef Úlehla thoughts as well as his influence on an education reform. The research is focused on his reformatory principles applications at both public and alternative schools in these days.
Klíčová slova v angličtině:	Josef Úlehla, elementary school reform, education
Přílohy vázané v práci:	1. Dotazník 2. Fotografie
Rozsah práce:	73 stran
Jazyk práce:	čeština